

LUCIAN
BOIA

DE CE ESTE ROMÂNIA ALTFEL?

HUMANITAS

seriile de Autor
HUMANITAS

Lucian Boia, născut în București la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Opera sa, întinsă și variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România și în Franța, precum și traduceri în engleză, germană și în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*) și la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât și prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră și sfârșitul lumii până la comunism, naționalism și democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței și a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie și mit în conștiința românească* a stârnit senzație și a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie și mit în conștiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)
Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)
Mitologia științifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârșitul lumii. O istorie fără sfârșit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democrației (2003)
Între înger și fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)
Omul și clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul. O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilii“. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franța, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914–1945 (2010)
Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950 (2011)
Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia (2012)

LUCIAN BOIA

DE CE ESTE ROMÂNIA ALTFEL?

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Cătălin Strat, Lidia Bodea
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

ISBN 978-973-50-3866-3 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Prolog: Să fie un blestem?

ȚĂRILE ȘI NAȚIUNILE sunt diferite. Asemănătoare și diferite. România intră și ea, firește, în acest joc al asemănărilor și deosebirilor. Nu cumva este totuși și mai diferită? Cu alte cuvinte, nu se situează oare mai „excentric“, sub tot felul de aspecte, în raport cu ceea ce ar fi o medie sau o relativă normalitate europeană?

Modul extravagant în care s-a derulat psihodrama politică din vara anului 2012 a lăsat impresia că țara e defectă. Desigur, cei care privesc din afară sunt mai impresionați decât românii, obișnuiți cât de cât cu ei înșiși, dar până și printre români exasperarea crește. Ceva nu merge în România, și nu doar sus, în clasa

politică, și nu doar de ieri, de alaltăieri. Să fie un blestem?

Nu, e doar o istorie. Dar poate că înseamnă același lucru.

Întârzierea

TOTUL ÎNCEPE CU O ÎNTÂRZIERE impresionantă. Statele românești – Țara Românească și Moldova – se încheagă abia spre mijlocul secolului al XIV-lea, ultimele, și de departe, de pe cuprinsul Europei. Întârziere politică și instituțională împletită cu o întârziere culturală de aceeași amploare. Până târziu, în secolul al XIV-lea, teritoriul viitoarelor țări române nu produce nici un fel de text, nici un document, toate informațiile care îl privesc – puține – provenind strict din afară: uluitoare absență, exploatată la un moment dat ca argument în favoarea teoriei imigraționiste, potrivit căreia românii ar fi venit *cândva* de *altundeva*, exact când și exact de unde aproape că nici nu mai contează. Chiar dacă

lucrurile nu stau așa, rămâne întrebarea ce au făcut totuși până spre anul 1300. Evul Mediu începe în spațiul românesc atunci când în Occident se apropie de sfârșit. A fost, din pornire, un handicap. La 1300, țaratul bulgăresc avea o istorie de câteva secole și se afirmase în unele perioade ca o „mare putere“ regională, cu ambiții imperiale (de unde și titulatura de țar a cârmuitorilor săi). Și Serbia avea o istorie. Ungaria, să nu mai vorbim: coroana Sfântului Ștefan, cu alte cuvinte Ungaria Mare, exista deja la anul 1000. Polonia, de asemenea, se afirmase ca o putere însemnată. Cehia se număra printre țările componente ale Imperiului German, iar atunci când principatele române abia apăreau pe harta Europei, regele ei Carol I devenea împărat al Sfântului Imperiu (sub numele de Carol IV), și fonda la Praga o universitate (cu o jumătate de mileniu înaintea universităților românești). Venite târziu, principatele române sunt și rămân țări mici, inevitabil dependente de puterile mai mari (domnitorii români puteau să-i bată din când în când pe regii Ungariei sau ai Poloniei, rămâneau însă vasalii acestora, nedepășind condiția de „principi“, și n-ar fi visat nici un moment să-și spună regi). Populație rară, structură socio-economică puțin evoluată, cu o pondere a populației rurale printre cele mai ridicate din Europa (și așa a rămas până astăzi). Întârzierile se depă-

șesc uneori. Dar, în genere, ierarhiile nu se răstoarnă atât de ușor. Când ești la urmă, ai „șanse" mari să rămâi tot acolo.

Situarea la *margine* a teritoriului care alcătuiește astăzi România este o trăsătură care explică multe, și poate fi urmărită secole de-a rândul. Pentru grecii antici, ca și pentru romani, lumea civilizată se sfârșea, mergând spre nord, la Dunăre. Nu avem nici un fel de documente scrise din Dacia anterioară stăpânirii romane, după cum nu avem nici din Dacia părăsită de romani după ceva mai mult de un secol și jumătate. De altfel, pentru romani, Dunărea forma în Europa Centrală și Răsăriteană frontiera care separa Imperiul de lumea „barbară". A.D. Xenopol nu ezita să afirme că anexarea teritoriului dacic ar fi fost o „greșeală" a împăratului Traian. L-a contrazis, patriotic, C.C. Giurescu: poporul român nu putea fi consecința unei greșeli! Greșeală sau nu, atașarea Daciei (de fapt, doar a unei jumătăți din spațiul locuit de geți și de daci) nu a durat prea mult, iar actualul teritoriu românesc a rămas – cum îi era destinul – tot „afară". La o margine a Imperiului bizantin, succesor al Imperiului roman. Iar atunci când Occidentul se așază în avangarda mersului istoriei, țările române – se putea altfel? – se află tot la margine. Dar tot la margine sunt, privind dinspre extremitatea cealaltă a continentului, și în raport cu

marile ansambluri geopolitice est-europene: Imperiul otoman și, mai târziu, Imperiul rus. Este, într-un fel, o zonă „vagă“ a Europei, având, indiferent de unde am privi, o condiție de frontieră. Aici se întâlnesc la un moment dat cele trei mari imperii: Imperiul otoman, Imperiul habsburgic, Imperiul rus. Între ele, principatele române: diminuate, devastate, ocupate periodic, rămân în ființă, singurele țări mici care supraviețuiesc în această parte a Europei.

Condiția aceasta de *frontieră* a avut o dublă consecință, cu totul contradictorie. O accentuată închidere și o tot atât de accentuată deschidere. Relativa izolare a unui spațiu aflat în afara regiunilor bine conturate ale Europei, departe de centrele de „iradiere“ politică, economică și culturală, dar și „penetrabilitatea“ unui teritoriu aflat în drumul tuturor („în calea răutăților“, cum spunea cronicarul) și prea puțin structurat. Rezultatul a fost, pe de o parte, o civilizație – îndeosebi rurală – conservatoare și persistentă, dar și receptivitatea, cel puțin a unei elite, în fața unei diversități de influențe externe. Acceptare și respingere, respingere și acceptare, într-un joc fără sfârșit. Dacă o asemenea combinație – cu semne perfect opuse – este greu de înțeles, cu atât mai rău; nu vom pretinde că România ar fi ușor de descifrat.

Partea de deschidere – de totală deschidere – se verifică și prin amestecul atât de caracteristic sintezei etnolingvistice românești, departe de mitologia curentă a originilor, axată pe criteriul purității (romane, dacice sau daco-romane). Rezultatul e până la urmă relativ omogen, dar elementele care s-au combinat pe parcursul istoriei pentru a-l crea pe „român“ sunt de o nespusă diversitate. „Geto-dacii“, denumire unificatoare construită artificial de istoricii moderni, erau departe de a constitui o masă omogenă; coloniștii romani au venit de pretutindeni (*ex toto orbe romano*, cum spune istoricul Eutropius); apoi, timp de o mie de ani, au trecut pe aici o mulțime de popoare, amestecându-se mai mult sau mai puțin cu populația autohtonă. E greu de spus cât „sânge roman“ au românii, dar că au mai mult sânge slav decât roman este de domeniul evidenței (de fapt, „sânge roman“ nu au practic deloc; în Dacia nu s-au instalat coloniști de la Roma, ci „provinciali“, romanizați în bună măsură, dar nu romani la origine. Până și Traian, împăratul cuceritor, era spaniol, primul „provincial“ ajuns în fruntea Imperiului). Așezarea străinilor printre români n-a încetat nici după întemeierea țărilor românești, fără a mai vorbi de Transilvania, care, integrată în regatul ungar, a ajuns să aibă o structură fundamental „trietnică“ (români, maghiari, germani).

Limba română ilustrează cât se poate de convingător proporțiile considerabile ale amestecului. Este, evident, o limbă romanică: totuși, cea mai puțin latină dintre limbile latine. Coloratura germanică a limbilor latine occidentale se limitează la nu prea multe cuvinte. În schimb, româna are o puternică încărcătură slavă: o mulțime de cuvinte, adesea esențiale (în ciuda faptului că, odată cu „relatinizarea“ declanșată în secolul al XIX-lea, nu puține au fost practic eliminate sau marginalizate). Pe locul următor se situează cuvintele de origine turcă, unele provenind probabil de la cumani (inclusiv atât de „românescul“ *cioban*), altele, ca rezultat lingvistic al multiplelor raporturi politice, economice și culturale întreținute cu Imperiul otoman; și fondul turcesc a fost drastic redus în urma modernizării din secolul al XIX-lea; cuprinde însă, de pildă în gastronomie, destule vorbe la care românii n-au avut cum să renunțe (inclusiv *sarmaua*, cea mai națională specialitate culinară). Se adaugă cuvinte grecești, unguresti (*neam*, pronunțat frecvent în spirit autohtonist, e din sursă maghiară) și de diverse alte origini.

Mai târziu, „relatinizarea“ s-a făcut tot cu material străin: au intrat în română un număr imens de noi cuvinte, marea majoritate preluate din franceză.

Elita românească, în toate epocile, a împrumutat masiv. Toate modelele politico-culturale sunt de import. Inițial, s-a preluat modelul slavo-bizantin: bizantin, prin filieră slavă. De fapt, sud-slavă, și, mai precis, bulgărească. Nu numai că românii, ortodocși, au scris timp de secole cu caractere chirilice, precum slavii ortodocși, dar au folosit inițial slava veche ca limbă de cultură: în biserică, în cancelaria domnească, în primele scrieri religioase sau istorice (și asta, până pe la 1600). În realitate, „slava veche“ este „mediobulgara“ (care nu prea e numită așa de autorii români fiindcă ar dovedi o stare inițială de dependență față de un vecin pe care, mai recent, românii se învățaseră să-l trateze cu condescendență). Într-un fel, nu e deloc exagerat să spunem că, prin modelul oferit, inclusiv prin limba folosită de elite, Bulgaria a jucat la începutul Evului Mediu un rol asemănător cu cel pe care îl va avea Franța, mai târziu, în secolul al XIX-lea, în procesul modernizării societății românești.

Modelul ulterior este cel *turco-fanariot*, desăvârșit în secolul al XVIII-lea. Românii (firește, elita) continuă să scrie cu caractere chirilice, acum însă în limba română, folosesc ca limbă de cultură limba greacă și se îmbracă în veșminte orientale, oarecum turcești. De fapt, și în mediul aristocratic, și în cel urban, grecii se tot

înmulțesc și ajung să ocupe poziții-cheie în plan politic (începând cu domnitorii, numiți de Înalta Poartă, originari cei mai mulți din Fanar, cartierul grecesc al Istanbulului); cultural și economic, se petrece o adevărată simbioză româno-grecească. În secolul al XIX-lea, aristocrația și burghezia din principate aveau, în bună măsură, sânge amestecat, românesc și grecesc. Aproape un fenomen de „grecizare“! (După „bulgarizarea“ din faza inițială.)

SLĂBICIUNEA STATULUI a fost – și în bună măsură a rămas până astăzi – o trăsătură specifică a istoriei românești. Nu trebuie confundat un stat puternic cu un stat condus autoritar sau arbitrar (asemenea state sunt foarte adesea slabe, sub aparența de soliditate). Un stat puternic e un stat care reușește să prindă corpul social într-o rețea completă și eficientă de instituții și de reguli. Un stat care reușește să pună principiile de guvernare și interesul colectiv deasupra intereselor personale și de grup. Țările române au fost prea sărace, cu o structură socială prea sumară și „patriarhală“: boieri și țărani, prea instabile în interior și prea supuse în afară pentru a reuși cu adevărat să-și consolideze structurile de stat.

Modul cum se petrecea succesiunea la tron ilustrează mai bine ca orice funcționarea de-

fectuoasă a mecanismului. Nici nu merită să-i amintim „regulile“, vagi și oricum prea puțin respectate. Până la urmă, în fruntea țărilor române ajungea cine putea. Cu prețul conflictelor interne și al intervențiilor din afară, solicitate adesea de competitori. Condiția eliminatorie ar fi fost ca domnitorul să fie totuși „os domnesc“, din familia Basarabilor, în Țara Românească, și a Mușatinilor, în Moldova. Dar cum intrau în discuție și fiii naturali, cu descendenții lor cu tot… Ioan Vodă „Armeanul“, zis cel Cumplit, zis și cel Viteaz, se socotea fiu natural al lui Ștefăniță, așadar, nepot al lui Ștefan cel Mare; sigur e doar că mama lui era armeancă. În Țara Românească, când un domnitor își spune Basarab, e mai probabil că nu e, și tocmai de aceea își spune: Neagoe Basarab, Matei Basarab… Cazul faimos e al lui Mihai Viteazul, fiu natural, și postum pe deasupra, al domnitorului Petrașcu cel Bun. Nicolae Iorga a protestat cu indignare atunci când P.P. Panaitescu a afirmat că nici vorbă nu poate fi de așa ceva. Într-adevăr, detașat de originea princiară, făuritorul primei uniri și marele simbol național al românilor rămânea fiul unei grecoaice (așadar, nici măcar român) și al unui tată necunoscut (eventual, un „gelep“, negustor străin, dacă am da crezare spuselor cronicarului Radu Popescu). C.C. Giurescu avea să tranșeze disputa, asigurând că Mihai „e în primul rând

fiul faptelor sale“ (!). Desăvârșita neorânduială a urcărilor în scaun explică și desele schimbări de domnie. Unii îi alungau pe ceilalți. Încă un record românesc: cele două principate prezintă, și de departe, cea mai mare instabilitate politică dintre toate țările Europei. Au profitat turcii, ajungând să arbitreze între pretendenți (după principiul „cine dă mai mult“) și în cele din urmă (odată cu epoca fanariotă, 1711–1821) numindu-i direct pe domnitori, întocmai unor funcționari otomani.

Instabilitatea generează arbitrar; e responsabilă nu mai puțin și de absența unor proiecte de anvergură. Statul lua mult – printr-o fiscalitate ridicată –, dar oferea puțin. Voievozii – cei care prindeau o domnie ceva mai lungă – înălțau biserici, dar nu mult mai mult decât atât. Bisericile sunt de altfel singurele construcții medievale cât de cât conservate (de fapt, cele mai multe dintre ele refăcute radical). Până și „palatele“ princiare erau modeste și faptul că nici unul n-a mai rămas în picioare arată atât precaritatea construcțiilor, cât și flagranta lipsă de continuitate.

Generatoare de modernitate, orașele românești se dezvoltă încet. Nivelul de urbanizare se situează în țările române mult sub media Europei Occidentale și e destul de modest chiar în contextul jumătății răsăritene a continentului. Compoziția etnică a orașelor reflectă o altă par-

ticularitate, marca lor „neromânească“ fiind foarte pronunțată. În Transilvania, parte a regatului ungar, germanii și maghiarii sunt net majoritari în mediul urban; dar și în Țara Românească și Moldova, etnicii „neromâni“ sunt numeroși: germani, unguri, armeni, greci, evrei… cu o pondere care diferă de la un grup etnic la altul, de la o regiune la alta sau de la o perioadă la alta, dar în ansamblu rămâne tot timpul ridicată; le revine, în orice caz, în bună măsură, exercitarea ocupațiilor specific urbane: meșteșuguri și comerț.

Spre Occident. Contribuția străinilor

AJUNGEM ÎN SECOLUL AL XIX-LEA, epoca modernizării României. Există în istoriografia românească tentația exagerării împrumuturilor occidentale anterioare. Sunt reale, dar strict punctuale. Nu modifică sistemul, nu modifică structural societatea românească. Procesul acesta se petrece abia în secolul al XIX-lea, perioada cea mai intensă fiind cuprinsă între 1830 și 1860. Modernizarea este echivalentă cu occidentalizarea. Civilizația actuală a lumii, bună-rea, tehnologică, științifică, raționalistă, liberală, democratică… și așa mai departe (inclusiv colonialismul, fascismul sau comunismul), își are aproape în totalitate obârșia în Occident. Ce a fost înainte contează mai puțin sau contează în măsura în care diluează,

alterează sau frânează procesul modernizator. Titu Maiorescu vorbea (la 1868) despre „barbaria orientală", de care românii abia se despărțiseră. La extrema cealaltă, Nicolae Iorga nu va înceta să repete că românii reprezintă o civilizație străveche, având u-și rosturile lor de-a lungul istoriei în răsăritul continentului, unde au ajuns să fie continuatori ai civilizației bizantine. Cu sentimente diferite și folosind cuvinte diferite, și unul, și altul defineau în fond aceeași realitate istorică. Barbarie sau civilizație străveche, problema românilor era de a depăși stadiul acesta, oricum l-am numi, pentru a-și însuși, și cât mai eficient, instrumentele și valorile occidentale. Toți le-au preluat, mai devreme sau mai târziu, într-o măsură mai mică sau mai mare, cu mai mult sau mai puțin succes, din Rusia și Turcia până în Japonia și China…

Elita românească avea deja o lungă experiență în preluarea modelelor din afară. Și de astă dată s-a conformat cât a putut de repede. În câteva decenii, transformarea a fost totală, cel puțin în aparență. Îmbrăcămintea orientală a dispărut: femeile, mai întâi, apoi bărbații tineri, mai la urmă vârstnicii, ceva mai reticenți, cu toții au sfârșit prin a adopta veșmintele europene (la categoria de sus, după ultima modă pariziană). A dispărut și greaca, ca limbă de cultură; i-a luat locul franceza. S-a abandonat scrierea

chirilică, ceva mai greu, e drept, fiindcă folosirea ei avea și o conotație religioasă: îi atașa pe români de ortodoxie (românii au devenit astfel singurii ortodocși care scriu cu alfabet latin). Inițial, chestiunea scrisului a dat naștere unei inovații care definește oarecum ironic tentația românilor de a edulcora sau a adapta împrumuturile. Timp de câteva decenii aveau să scrie în așa-numitul alfabet de tranziție, care încerca să împace și capra, și varza: o parte din caractere rămâneau cele chirilice, partea cealaltă fiind deja litere latine. Cam bizar și oricum mai greu de deslușit decât o scriere omogenă. În sfârșit, la 1860, alfabetul latin e adoptat definitiv, prin lege. Instabilitatea ortografică avea însă să continue (alt simptom al unei mai generale instabilități românești); fiecare generație a avut parte de cel puțin o revizuire ortografică (ultima s-a petrecut după 1989, fiindcă trebuia, măcar așa, dacă nu și printr-o lege a lustrației, să se marcheze disocierea de comunism; a fost bătălia dintre *î* din *i* și *î* din *a*, primul cu aparență „slavonă“, privilegiat în comunism, al doilea socotit mai „latin“, mai prooccidental, cum s-ar zice!).

În rest, întreaga legislație s-a occidentalizat, în principal potrivit codurilor și instituțiilor franceze, iar Constituția, în 1866, a fost imitată pur și simplu după Constituția belgiană din 1831. România, o societate profund rurală și patriar-

hală, nu semăna deloc cu citadina, industriala și liberala Belgie, dar asta nu părea a fi un impediment pentru țara care aspira să devină „Belgia Orientului".

Tot întocmiri de tip occidental sunt universitățile (Iași, 1860; București, 1864) și Academia Română (înființată în 1867, sub numele de Societatea Academică Română). Literatura și artele se aliniază întru totul genurilor și manierelor apusene. Performanța „imitatoare" a scriitorilor și artiștilor este remarcabilă. Să nu le pretindem de la bun început un spirit creator împins prea departe. Sunt foarte buni elevi, nu încă magiștri. Nicolae Grigorescu, „pictorul național", e cât se poate de național prin subiecte: țărănci, ciobănași, ca și interminabila serie (mai multe sute de tablouri) a „carelor cu boi" (un potrivit „brand de țară" pentru România secolului al XIX-lea); ca tehnică artistică însă, nu e deloc român: este un pictor „francez", la intersecția școlii de la Barbizon cu impresionismul. Un occidental va aprecia talentul pictorului și frumusețea pânzelor, dar nu va vedea în această pictură nimic ieșit din comun, nimic cu adevărat novator (remarca e valabilă și pentru ceilalți pictori români de seamă, de la Theodor Aman, la Ion Andreescu sau Ștefan Luchian; nu se află printre ei un Gauguin sau un Cézanne).

Cazul mai delicat este al lui Mihai Eminescu, „poetul național“ și, mai mult decât atât, marele mit românesc, personalitatea socotită drept culmea de nedepășit a spiritualității autohtone. Despre el trebuie vorbit cu multă grijă, fiindcă se atinge o coardă sensibilă. Fapt e că și Eminescu este un „occidentalizat“, având drept sursă de căpetenie poezia și filozofia germană. Originalitatea lui europeană, ca poet romantic, este relativă și discutabilă. Eminescu i-a cucerit pe români prin uluitoarea muzicalitate a poeziilor sale. În traducere, această misterioasă calitate se pierde și nu este de mirare că Eminescu, ca „produs de export“, este aproape inexistent. Nici el nu a spart cadrele și nu are cum să fie receptat printre cei mai reprezentativi poeți ai lumii. Ceea ce se joacă acum e strict rămânerea lui – nesigură – în vârful ierarhiei literare românești. Tot mai mulți tineri nu vor să mai audă de o poezie care nu mai corespunde sensibilității lor, iar în capitolul pe care Nicolae Manolescu i-l consacră în *Istoria critică a literaturii române* (2008), rezervele, destul de severe, concurează cu aprecierile binevoitoare, și ar fi fost poate și mai nete, dacă subiectul ar fi cu adevărat „liber“…

LOCUL „STRĂINILOR“ în societatea românească a secolului al XIX-lea a fost deseori evocat, însă într-o manieră oarecum „diluată“, în lipsa unui

bilanț care să exprime, fără prejudecăți și fără complexe („fără complexe“ – e mai greu!), rolul lor efectiv în perioada de maximă intensitate a occidentalizării. Or, rolul acesta a fost crucial. Firește, nu străinii au decis occidentalizarea României. A fost un proces obiectiv, impus la un moment dat de mersul istoriei, iar, în măsura în care avem de a face cu o alegere, alegerea a aparținut elitei românești. Însă elita românească nu știa să facă mare lucru. Țara nu dispunea de oameni capabili să o modernizeze (excepțiile care oricând pot fi invocate nu fac decât să confirme regula). Era o societate alcătuită aproape în întregime din țărani și din boieri. Activitatea ei economică principală era agricultura, o agricultură de altfel extensivă, puțin performantă, dar care ajungea, de bine, de rău, să-i hrănească prost pe țărani și ceva mai bine pe boieri. Odată cu angajarea pe drumul occidentalizării, elita, mai precis tinerii boieri, trebuia să se apuce să studieze în școlile occidentale, pentru a deprinde noul tip de civilizație, cu toate instrumentele sale, ceea ce s-a și întâmplat (Franța și apoi Germania fiind destinațiile principale). Pentru început însă, golurile nu puteau fi acoperite decât de străini, mai pricepuți decât românii.

În secolul al XIX-lea, țările române, apoi România reprezintă una dintre destinațiile emigrației europene. Sunt străini care vin aici fiindcă

întrevedeau o viață mai liberă decât în imperiile vecine: greci și bulgari din Imperiul otoman, evrei din Rusia țaristă… Cei mai mulți se stabilesc însă printre români deoarece în societatea românească totul era de făcut; românii aveau nevoie de competențele lor sau, oricum, în lipsa unor capacități proprii, trebuiau să-i accepte. Aproape toți se așază la orașe, unde se apucă de treabă… și de câștig. Grecii, negustori cei mai mulți, se instalează mai cu seamă în orașele portuare, odată cu liberalizarea comerțului pe Dunăre; sunt cu deosebire numeroși la Brăila și Galați, de asemenea la Sulina și Constanța. Imigrarea evreilor (veniți din monarhia habsburgică, din Galiția în principal, și din Rusia) se intensifică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și rămâne la o cotă ridicată pe parcursul secolului al XIX-lea. Meseriași și negustori, se așază în primul rând în orașele din Moldova, în unele dintre ele ajungând chiar majoritari (inclusiv la Iași, spre 1900); sunt destul de numeroși și în Muntenia: 13% din populația Bucureștiului, în preajma Primului Război Mondial. Vreo 50 000 de germani (cei mai mulți din Austro-Ungaria, dar și din Germania și chiar din Elveția) ajung să trăiască în România în jurul anului 1900. Nu foarte mulți, sunt însă foarte specializați și eficienți, de la muncitori calificați, și chiar agricultori (ultimii în Dobrogea), până la ingineri, medici,

profesori... Italienii vin și ei, cu propriile competențe, în special în domeniul exploatării pietrei și al construcției de drumuri. Ungurii sunt destul de numeroși, în Capitală în mod deosebit; s-a putut vorbi despre București ca despre un oraș „maghiar“ (cu exagerările de rigoare: al doilea oraș unguresc după Budapesta!). Cert este că, pe parcursul secolului al XIX-lea, se accentuează discrepanța dintre satul românesc, tradițional și „curat“ sub raport etnic, și orașul tot mai amestecat, tot mai cosmopolit și împins, în sfârșit, în modernitate.

Printre meseriași și comercianți, românii erau minoritari. Burghezia țărilor române, în segmentul ei economic, debutează cu o mare majoritate neromânească. Nici măcar în perioada interbelică, în ciuda unei oarecare recuperări, românii nu reușesc să atingă nivelul majoritar în sectoarele economice. Potrivit recensământului din 1930, românii etnici reprezentau doar 47% din efectivele industriei românești (socotind laolaltă patronii și lucrătorii, ca și pe membrii familiilor lor; calculul procentelor îmi aparține); evrei erau 13%, maghiari 17% și germani 11%, cu mult peste ponderea națională a etniilor respective. În comerț, românii erau și mai puțini: 39,5%, în timp ce evreii atingeau 40%. În ansamblu, burghezia economică, precum și angajații sectoarelor

respective („clasa muncitoare“) numărau mai mulți „neromâni“ decât români.

N-am terminat încă cu „străinii“. Până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, medicii autohtoni se numărau pe degete; aproape toți erau veniți din afară. Carol Davila, cel mai renumit dintre ei (de origine incertă, oarecum francez, în orice caz nu român), a organizat întregul sistem sanitar al țării, precum și învățământul medical; figurează, incontestabil, printre cei câțiva mari făuritori ai României moderne. Arhitecții noului București, pe cale de a deveni „micul Paris“, sunt inițial aproape toți străini, francezi îndeosebi: Paul Gottereau ridică noua aripă a palatului regal, Casa de Depuneri și Consemnațiuni, Fundația Universitară Carol I; Albert Galeron, Ateneul Român (edificiul simbolic al Capitalei)… și așa mai departe. Când apare inițiativa restaurării principalelor monumente istorice, ales e tot un francez, arhitectul Lecomte de Noüy, restauratorul bisericii lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș (cel mai vestit monument medieval românesc), al bisericii Trei Ierarhi din Iași…

Tot străini sunt primii artiști care introduc în principate maniera occidentală de pictură; astfel, italienii Schiavoni și Levaditi, cehul Chladek (maestrul lui Grigorescu). Până la ei, nu practicaseră această artă decât zugravii de biserici, cu subiecte religioase tratate în stil bizantin.

Și mai greu s-au deprins românii cu sculptura, pentru simplul motiv că aceasta nu există în arta ortodoxă. Se poate vorbi de o sculptură românească abia din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Până atunci (chiar și după), inclusiv și mai ales pentru înălțarea monumentelor publice, se apelează la artiști francezi, germani, italieni. Monumentul-simbol al lui Mihai Viteazul, inaugurat în 1874 în punctul central al Bucureștiului, este opera unui francez, Albert-Ernest Carrier-Belleuse (anecdota spune că ar fi modificat, ca să execute comanda, o statuie a Ioanei d'Arc, ceea ce, chiar dacă nu e adevărat, ilustrează în chip semnificativ simbioza culturală româno-franceză din epocă); și tot unui francez, Emmanuel Frémiet, i se datorează statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare, inaugurată în 1883, în fața Palatului Culturii din Iași.

Defilarea străinilor continuă. Prima modernizare a țărilor române e opera generalului rus Pavel Kiseleff (un rus el însuși foarte occidentalizat), care, în urma războiului ruso-turc din 1828–1829, încheiat cu pacea de la Adrianopol, s-a aflat în fruntea ambelor principate, în calitate de guvernator, din 1829 până în 1834. Românii îi păstrează într-un fel amintirea, măcar prin faptul că numele i-a fost dat celei mai cunoscute artere de promenadă din București: șoseaua Kiseleff (deschisă din inițiativa lui). Kiseleff a

fost un mare organizator și modernizator, iar numele lui ar fi drept să figureze printre ale celor mai de seamă cârmuitori ai țărilor române. Grație lui, în bună măsură, principatele sunt prinse într-un sistem legislativ și instituțional modern, încununat prin Regulamentele Organice, prima constituție pe care au cunoscut-o românii. Un remarcabil efort de a ordona o societate care până atunci nu prea cunoscuse ordinea și regulile. Că scopul urmărit de Kiseleff era, pare-se, alipirea principatelor la Rusia… este deja o altă istorie (care până la urmă nu s-a împlinit).

Cel mai ilustru dintre „nou-veniți“ este, fără îndoială, însuși regele Carol I. S-a dorit a fi, în lunga sa domnie (din 1866 până în 1914) un model de rigoare și de ordine: exact ceea ce nu prea corespundea tradiției românești. Prima lecție pe care a dat-o a fost aceea a punctualității. Boierii români nu cunoșteau încă virtuțiile orei exacte: le-au aflat acum de la un cârmuitor german. Le-a luat totuși ceva timp. Mai târziu, regele își amintea cum, în primele luni după instalarea sa, invita la masă „câte zece până la douăsprezece persoane din toate partidele politice și mulți militari, ca să cunoască mai de aproape pe toți acești domni. Noțiunea timpului însă nu prea e dezvoltată în București; adesea se întâmplă că oaspeții nu-și amintesc cu punctualitate ora stabilită și prințul trebuie să se

așeze la masă fără dânșii“ (tot cu privire la punctualitate povestește și Ion Bălăceanu o întâmplare amuzantă: primit în audiență de împăratul Franz Joseph, ca ministru plenipotențiar al României la Viena, de teamă să nu întârzie, s-a prezentat cu câteva minute mai devreme; împăratul l-a primit îndată. Bălăceanu a aflat apoi cum comisese o gravă impolitețe: la împărat nu se vine „după“, dar nici „înainte“). Nici Carol n-avea toate calitățile; i-a lipsit marea viziune politică și socială. A fost în primul și în primul rând omul datoriei, corect, ordonat și metodic. Principala sa grijă a fost de a ține în echilibru jocul politic. Cum acesta n-ar fi funcționat convenabil de la sine, regele asigura el însuși alternanța partidelor (liberal și conservator), chemându-le succesiv la guvernare. Văzut de departe, un sistem bipartid, asemănător cu cel britanic; doar că nu cetățenii României învârteau roata, ci regele. Poate că merită consemnată, în același context „regal“, și lecția de rezistență și de consecvență pe care regina Maria a dat-o mult prea „schimbătorilor“ români în timpul Primului Război Mondial. „Nu mă poți înțelege, generale – i-a spus ea generalului Averescu, când totul părea că se prăbușește, iar românii se considerau deja învinși. Eu sunt englezoaică, și englezii nu obișnuiesc să piardă“. Încă o atitudine de reținut.

Din păcate, atitudinile nu se învață: ele pornesc din interior.

Peste toate, oamenii politici români au procedat înțelept atunci când au decis să aplice principiul dinastic și să apeleze la un principe străin. Era nevoie de cineva din afară, de un arbitru care să nu poată fi contestat, și trebuia stabilit un criteriu de continuitate. Numai așa putea fi înfrânată dezordinea teribilă intrată de mult în firea și comportamentul boierimii române. Iar Carol I a înțeles să fie un arbitru aflat, față de cei arbitrați, la o înălțime care azi ar putea să pară excesivă, dar care era, în fond, expresia unei politici necesare. Modul cum dădea mâna cu „supușii", întinzând două sau trei degete, după rangul fiecăruia, dar niciodată mâna întreagă, corespundea unui ritual bine gândit. La fel de caracteristică este reacția prim-ministrului Lascăr Catargiu când s-a întrevăzut, un moment, posibilitatea unei „contaminări" românești a familiei regale (idila dintre principele moștenitor Ferdinand și Elena Văcărescu): „Maiestate, aiasta nu se poate!", a zis el, pe „moldovenește". Toate ca toate, dar dinastia să rămână deasupra mediului românesc, încă neașezat, deasupra neastâmpăratei clase politice.

Complexul de inferioritate

NAȚIUNEA ROMÂNĂ este, în forma ei împlinită, o creație de secol XIX. Acum românii devin conștienți (își „inventează“ o asemenea conștiință) că alcătuiesc un corp comun, peste frontierele despărțitoare. Conștiința unității se va materializa prin crearea României, în urma unirii, la 1859, a Moldovei și Țării Românești, apoi a României Mari, la 1918, prin adunarea cvasitotalității teritoriului locuit în majoritate de români. Raporturile anterioare dintre principate, apropiate geografic, apropiate prin limbă și cultură (nu însă identice), nu pot fi confundate cu o unitate de tip național. Ceea ce a primat timp de secole a fost identitatea țărilor, fiecare în parte. Moldovenii nu erau români, erau moldoveni, așa

își spuneau cel puțin, și așa continuau să-și spună și la 1859, și chiar mai târziu. Iar Transilvania, ca stat, era un stat unguresc, nu românesc. De aceea, „unirea“ lui Mihai Viteazul e doar o „traducere“ în termeni moderni a unor realități medievale care n-aveau nimic în comun cu spiritul național. Moldovenii (boierii, desigur, ei alcătuiau țara politică) n-au avut de fel atunci sentimentul unei eliberări sau al unei uniri; s-au văzut pur și simplu cuceriți. După cum nici muntenii nu porniseră la luptă cu idei unificatoare. Națiunea română – ceea ce, încă o dată, înseamnă conștiință națională, în lipsa căreia n-are cum să existe o națiune – s-a construit treptat, desăvârșindu-se spre mijlocul veacului al XIX-lea.

Perspectiva națională a adus cu sine o reconsiderare a tuturor reperelor. Rescrierea completă a istoriei, mai întâi, în sensul unei istorii unitare românești. Așezarea criteriului național mai presus de orice. Până atunci, principiul suprem fusese religia, ortodoxia. Românii erau aproape de slavii și grecii ortodocși și departe de latinii din vest. Acum, latinitatea se ridică deasupra ortodoxiei. Pasiunea bruscă pentru francezi e însoțită de o ostilitate crescândă față de greci și față de ruși. Elita românească înțelege să privească spre Occident, și numai spre Occident: „insula latină într-o mare slavă“.

Sunt câteva trăsături care se conturează acum și care pot fi urmărite până în prezent. Mai întâi complexele, mai precis *complexul de inferioritate*. Dacă ar fi să pun un diagnostic societății românești, aceasta e prima maladie pe care aș identifica-o. Românii își descoperă „neînsemnătatea“. Țări mici aflate mereu la cheremul altora. O bună parte a teritoriului „național“, al teritoriului României ideale, aflat sub stăpânire străină directă (Transilvania la unguri sau la austrieci, Basarabia la ruși, Dobrogea la turci). Nevoia de a învăța mereu de la străini, de a prelua ce au creat ei, de a se afla mereu la remorca altora...

Din acest complex de inferioritate se naște o construcție orgolioasă, menită să contracareze micimea prezentului. Sunt începuturile imperiale. Românii transilvăneni dau tonul, ei care, dintre toți românii, se aflau în starea de cea mai netă inferioritate: „sub călcâiul“ aristocrației maghiare și al aparatului de stat habsburgic. Chiar mai înainte de 1800, Școala Ardeleană face din latinitate un stindard de luptă. Românii sunt urmașii direcți ai coloniștilor romani stabiliți în Dacia, și numai ai lor, dacii fiind dispăruți fără urmă; iar acești coloniști sunt ei înșiși romani puri, aduși din Italia. Origine nobilă, origine imperială, în contrast desăvârșit cu ungurii „corciți“, amestecătură venită dinspre marginile continentului (după cum argumentează Petru Maior

în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, carte apărută în 1812). Limita extremă e atinsă de August Treboniu Laurian, care, în *Istoria românilor* (1853), afirmă deplina identitate între romani și români, istoria românească începând odată cu fondarea Romei, la 753 î.Chr.

Mai târziu, Octavian Goga le amintea românilor, în versuri, „Că sunt din neam împărătesc/ Din țară-ndepărtată/ Că tot pământul rotogol/ Era al lor odată…“

ÎN A DOUA JUMĂTATE a secolului al XIX-lea, dacii revin în peisaj, rămânând totuși la majoritatea istoricilor o prejudecată favorabilă romanilor. Odată însă cu Nicolae Densușianu și monumentala sa operă *Dacia preistorică* (publicată postum, în 1913), dacii dau o lovitură neașteptată și spectaculoasă. Complexele românești trebuiau să nască până la urmă și un Densușianu. Și după el românii sunt tot o nație pură, însă nu romani, deloc romani, ci daci. Asta nu înseamnă o diminuare, dimpotrivă. Cu mult înainte de romani, cu mult înainte de greci, aici, în Dacia preistorică a existat o civilizație măreață, care a iradiat în întreaga lume, în orice caz în întreaga Europă. De aici au plecat toți ceilalți, inclusiv romanii. Nu românii descind din romani, ci, într-un fel, romanii din români. Ceea ce explică și asemănarea de limbă: nu româna e latină, ci latina e

„românească“. Elucubrațiile acestea au devenit un soi de Biblie pentru naționaliștii români (de orientare „autohtonistă“). Teza lui Densușianu a fost preluată în jurul anului 1980 în zona cea mai primitiv-naționalistă a istoriografiei comuniste și este și azi în plin avânt printre românii care măcar prin daci (din păcate prin daci fictivi) speră să-și trateze complexele.

O altă construcție mitologică – tot de secol XIX – e lupta pentru independență, asociată cu apărarea Europei creștine în fața expansiunii otomane. Se explica astfel – printr-un argument eroic – întârzierea istorică a țărilor române, ca urmare a uzurii provocate de războaiele necontenite, iar pe de altă parte se atrăgea atenția Occidentului că totuși datorează ceva românilor. De aici a pornit și hazlia afirmație că occidentalii și-ar fi înălțat catedralele, protejați fiind de scutul românesc. Sunt câteva exagerări punctuale și o exagerare de ansamblu. Printre cele punctuale: bătălia de la Rovine, încheiată cu biruința lui Mircea cel Bătrân, rămâne de fapt un episod foarte nesigur; la Călugăreni, Mihai Viteazul a pierdut mai curând decât a câștigat (retras în munți, avea să reia ofensiva cu un consistent sprijin transilvănean… adică unguresc); iar Ștefan cel Mare, oricare i-ar fi fost victoriile de etapă, până la urmă a pierdut războiul cu turcii (ca și o parte din teritoriul Moldovei, sudul Basarabiei).

Exagerarea de ansamblu: partea conflictuală a raporturilor româno-otomane e până la urmă mai puțin semnificativă decât integrarea țărilor române, timp de aproape o jumătate de mileniu, în sistemul politic și economic otoman. Românii aveau însă nevoie de o istorie eroică, tot așa cum aveau nevoie de origini mărețe, pentru a compensa frustrările prezentului.

Dramatizarea relațiilor cu străinii e o altă atitudine care prinde contur accentuat în secolul al XIX-lea (pentru a rămâne până azi la ordinea zilei). „Împresurați“ de străini, străinii din afară, cu modelele lor de tot felul, străinii din interior, folositori sau acaparatori, românii cu greu ar fi putut să rămână indiferenți în fața „celuilalt“. Între admirație și ostilitate, toată gama e prezentă, uneori cu atitudini combinate. Cert este că a existat în România, din motive obiective (amestecul de populație, întârzierea dezvoltării istorice), un „prea plin“ de prezență și influență străină. Pe de o parte, românii nu se pot dispensa de ce e străin, pe de altă parte tare și-ar dori să se descurce și singuri. Firește, atitudinile sunt diferențiate și variabile de la o epocă la alta. Antigrecismul cunoaște un vârf în secolul al XIX-lea, apoi, destul de repede, se atenuează și dispare. Antiturci românii nu par să fi fost vreodată, în ciuda mitologiei războinice (semn că raporturile nu vor fi fost chiar atât de rele?). În

schimb, ungurii, „asupritori“ ai românilor transilvăneni, au parte de o imagine defavorabilă de durată. Rușii, la rândul lor, încep să apară ca o amenințare slavă pentru mica insulă latină. În România secolului al XIX-lea, evreii, tot mai numeroși, sunt ținuți la margine; cu anume excepții individuale (nu prea multe), capătă cetățenia românească abia după Primul Război Mondial. E drept că și așezarea lor accelerată și masivă, mai ales în Moldova, a fost de natură să îngrijoreze. Există un prag, dincolo de care, orice ar zice cei animați de bune intenții, apar tensiuni de natură etnică și religioasă. Nu e însă mai puțin adevărat că evreii (ca și alți minoritari) se dovedeau mai întreprinzători și mai eficienți decât autohtonii – și atunci a cui era vina? Românilor nu le place să se spună despre ei că sunt sau au fost antisemiți. Adevărul este că antisemitismul a fost destul de larg răspândit în societatea românească, deși fără forme extreme până în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Departe de pogromurile din Rusia țaristă. Dacă vom compara însă cu Germania, de dinainte de nazism, comparația devine defavorabilă României: în Germania, evreii erau sensibil mai bine integrați (mult mai multe căsătorii mixte; un număr important de profesori universitari evrei, față de numai câțiva în România…).

Formele fără fond

MAREA DIFICULTATE A ROMÂNIEI, odată cu modernizarea, s-a dovedit a fi armonizarea vechilor deprinderi socio-culturale cu instituțiile și regulile de import. Cu alte cuvinte, românii chiar au intrat în civilizația de tip occidental sau doar au mimat-o? Răspunsul nu poate fi decât nuanțat: și așa, și așa. În lumea rurală și patriarhală de unde veneau (și în care încă se mai aflau, în ciuda suprastructurii modernizate), raporturile directe și concrete dintre indivizi cântăreau mai mult decât insuficienta armătură instituțională. Odată instituționalizată viața socială și politică, lucrurile nu s-au schimbat radical. Românii au continuat să se încreadă mai mult în strategii „informale“ decât în forța abstractă a legilor. Au

rămas neîntrecuți în „aranjamente“ de tot felul, la umbra convențională a principiilor și regulilor. Corupția și clientelismul sunt în bună parte moștenири din societatea tradițională, unde nici nu prea puteau fi numite așa, fiindcă făceau parte din ordinea lucrurilor.

În acest context, *Conducătorul* a fost și a rămas un personaj central, cu puternică încărcătură simbolică. În lipsa unui mecanism complex și echilibrat al puterilor și responsabilităților, societățile „patriarhale“, cu organizare sumară, investesc masiv în persoana-simbol aflată la vârf: *Vodă*, cu un cuvânt consacrat. El împarte dreptatea, el asigură bunul mers al țării... Cu asemenea premise, derapajele autoritare sunt posibile oricând, conducătorii înșiși simțindu-se susținuți prin așteptarea colectivă. O primă alunecare spre autoritarism s-a petrecut încă din zorii statului român, prin lovitura de stat (1864) a domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Carol I a fost suficient de echilibrat pentru a nu abuza de prerogative: le-a folosit tocmai pentru a-i învăța pe români ce poate fi un stat bazat pe reguli, mai mult decât pe persoane și aranjamente. Din păcate, cel dintâi care n-a înțeles mare lucru din această lecție a fost propriul său nepot, viitorul Carol II.

Obișnuința supunerii e de asemenea o moștenire. Românii au deprins-o timp de veacuri:

de la țăranul prea plecat în fața boierului până la domnitorul prea plecat în fața Înaltei Porți. „Capul plecat sabia nu-l taie“ este unul dintre cele mai des menționate proverbe românești. Supunerea generează și strategii compensatoare: mai direct spus cum poți să-l „tragi pe sfoară“ pe cel căruia aparent i te supui. E un gen de rezistență pasivă mult mai frecventă la români decât rezistența pe față. Tensiunile se adună însă și, din când în când (rar), izbucnesc spectaculos. Așa s-a întâmplat la 1907, când o țărănime exasperată a incendiat țara, spre uluirea unei clase cârmuitoare care numai grija țărănimii nu o purta, deși trăia pe seama ei.

Într-adevăr, și sub domnia lui Carol I, în ciuda efortului modernizator, inclusiv a unei industrii incipiente, România continuă să prezinte un profil rural și agricol foarte accentuat, satele adunând peste 80% din populație, pe deasupra, în condiții de viață cu totul precare. Occidentalizarea, aplicată exclusiv la nivelul elitelor, n-a făcut decât să adâncească falia socio-culturală. România a cunoscut o perioadă de relativă dezvoltare între 1859 și 1914, dar nu suficient de accentuată pentru a reduce vechiul handicap. Potrivit indicatorilor socio-economici globali, continua să se situeze la coada Europei.

În 1868, în faimosul său articol *În contra direcției de astăzi în cultura română*, Titu Maio-

rescu a pus societății românești un diagnostic necruțător. „În aparență, după statistica formelor din afară, românii posedă astăzi aproape întreaga civilizare occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar o constituțiune. Dar în realitate toate aceste sunt producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr, și astfel cultura claselor mai înalte ale românilor este nulă și fără valoare și abisul ce ne desparte de poporul de jos devine din zi în zi mai adânc. Singura clasă reală la noi este țăranul român, și realitatea lui este suferința, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare. Căci din sudoarea lui zilnică se scot mijloacele materiale pentru susținerea edificiului fictiv ce-l numim cultură română…“ Maiorescu lansa astfel bine-cunoscuta teorie *a formelor fără fond*. E, în cuvintele lui, destulă exagerare, chiar pentru momentul 1868, dar și o bună parte de adevăr: nu numai pentru 1868, chiar pentru 2012. În filigran, se vede România de astăzi. Ca și în teatrul și schițele lui Caragiale, a căror actualitate e frapantă și care reprezintă cea mai fidelă transpunere literară a maiorescienelor „forme fără fond“. Oglinda unei Românii nu tocmai serioase, care se joacă cu formele europene (precum „conu' Leonida“ cu „reacțiunea“ și cu „revoluția“).

România, neserioasă? E și asta o posibilă caracterizare.

Supapa pentru români a fost și a rămas umorul. Românul face „haz de necaz“, o zicere populară foarte caracteristică. În fața „necazului“, strategiile posibile sunt diverse. Unii caută să schimbe lucrurile. Românii îl tratează în felul lor: făcând haz. „O, țară tristă, plină de umor“ (G. Bacovia).

România Mare. Stat național unitar? Economie performantă? Democrație împlinită?

ÎN 1918, s-a făcut România Mare. Potrivit interpretărilor „naționale“ românești, așa trebuia să fie. Poate. Dar sunt de reținut și cuvintele lui Petre P. Carp: „România are atât de mult noroc, încât nu-i mai trebuie și oameni politici.“ Fără Primul Război Mondial, e greu de spus cum ar fi evoluat raporturile naționale în această parte a Europei. Dacă Austro-Ungaria nu era înfrântă, „detașarea“ Transilvaniei n-ar fi fost chiar la îndemână, cu atât mai mult cu cât românii majoritari trăiau alături de o populație importantă maghiară și germană (în 1910, potrivit ultimului recensământ ungar, Transilvania număra 53,8% vorbitori de limba română, 31,6% de maghiară și 10,8% de germană. Criteriul fiind nu al etniei,

ci al limbii, maghiarii își adăugau câteva procente bune, în primul rând prin includerea evreilor; însă și evreii transilvăneni, până la urmă, erau mai mult unguri decât români). Soluția ideală ar fi fost poate restructurarea radicală a imperiului, pentru a deveni din monarhie dualistă austro-ungară o comunitate de popoare egale. Procesul acesta dovedindu-se imposibil, deznodământul inevitabil rămânea fragmentarea în state „naționale“, în fapt foarte aproximativ sau deloc naționale. Iar în cazul specific al teritoriilor cu majoritate românească, reunirea lor în România Mare. Istoricii români au „decis“ că România Mare a fost *un stat național unitar*. „Unitar“, firește, a fost, în sens administrativ. Încă de la crearea României, la 1859, s-a exclus formula federală sau autonomistă. Deși ar fi fost firească. De fapt, tocmai fiindcă era prea firească, și manifestându-se teama unei dezmembrări, s-a considerat că diversele provincii trebuiau cât mai bine sudate, nu lăsate în voia autonomiei. Modelul imitat a fost organizarea administrativă a Franței, cea mai centralizatoare țară din întreaga Europă. Nu regiuni autonome, ci județe conduse de la centru prin prefecți. Stat unitar, da, încă o dată. Dar național? Da și nu. România era mai „națională“ decât toate statele succesoare ale Austro-Ungariei, mai puțin, firește, Austria și Ungaria, care fuseseră reduse la minimum,

„răzuite“ de tot ce depășea teritoriul lor strict național. Cehoslovacia, Iugoslavia și Polonia erau, fără dubiu, state multinaționale; de aceea nici nu au rezistat între frontierele lor inițiale. În România Mare, 71,9% din populație era etnic românească potrivit recensământului din 1930. Ceea ce însemna totuși 28% minorități, proporție deloc neglijabilă. Un profil nu tocmai strict național se contura în provinciile alipite. În unele dintre ele, românii depășeau nu cu mult pragul majorității absolute: Transilvania propriu-zisă: 57,6% români (29,1% maghiari, 7,9% germani); Banat: 54,3% români (10,4% maghiari; 23,8% germani); Crișana și Maramureș: 60,7% români (23,1% maghiari; 4,8% germani); Basarabia: 56,2% români… În două provincii, românii nu aveau decât o majoritate relativă: Bucovina, 44,5%; Dobrogea: 44,2%. Procentele erau încă mai puțin favorabile românilor în ce privește populația urbană. La orașe, ungurii și germanii depășeau net populația românească în toate regiunile care aparținuseră Austro-Ungariei; în Transilvania, românii nu reprezentau decât 35,9% din populația citadină, în Banat – 35%, în Crișana și Maramureș – 33,1%, în Bucovina – 33%; în Basarabia erau 31%. Dar și în Moldova, populația românească nu se ridica la orașe decât cu puțin peste 70% (evreii reprezentând 23%). Pentru a nu lungi discuția: stat național sau multinațional?

Și național, și multinațional, în funcție de perspectiva aleasă. Dacă e o contradicție în termeni, încă o dată, e o contradicție care aparține României…

Mai e ceva de constatat cu privire la minorități. Extrema lor diversitate. România interbelică e țara europeană cu cel mai larg evantai etnic, cultural și religios. Unguri în Transilvania, germani în Transilvania și Bucovina, ucraineni în Bucovina și Basarabia, turci, tătari, bulgari în Dobrogea, evrei mai peste tot… Printre români se accentuează curentul naționalist și xenofob. Dacă s-a făcut România Mare, aceasta trebuia să fie a românilor. Deranjau în special caracterul în bună măsură neromânesc al orașelor și faptul că, mai mult decât procentul în sine al etnicilor minoritari, principalele activități ale mediului citadin – comerț, meșteșuguri, industrie și bănci, profesii liberale – erau exercitate într-o proporție foarte ridicată de aceștia. Modernitatea românească continua să aibă o coloratură nu tocmai românească.

România Mare era, prin dimensiuni, una dintre țările relativ importante ale Europei (295 000 km^2 față de 137 000 înainte de Primul Război Mondial – mai mult decât dublu – și 238 000 în prezent). Dar, în termeni de dezvoltare, se număra tot printre ultimele. În 1938 – anul economic de vârf al perioadei – potrivit unor estimări

altminteri destul de aproximative, venitul național pe locuitor ar fi fost în România puțin mai mare decât în Bulgaria și Iugoslavia, dar simțitor mai scăzut decât în Ungaria și Polonia, și mult sub nivelul occidental (România – 76 dolari SUA, Bulgaria – 68, Iugoslavia – 68, Polonia – 104, Ungaria – 111, Germania – 338, Marea Britanie – 378). Industria a cunoscut o oarecare dezvoltare, dar nu spectaculoasă; agricultura însă a bătut pasul pe loc sau chiar a regresat, din cauza fragmentării proprietăților în urma marii reforme agrare din 1920, ca și a unei conjuncturi internaționale defavorabile. Așa că împroprietărirea n-a folosit prea mult majorității țăranilor. Erau și prea mulți: raportul demografic sat/oraș rămăsese stabil, 80% populație rurală față de 20% urbană. Mai bine de jumătate dintre țărani dispuneau de proprietăți cu totul insuficiente: sub trei hectare. Randamentul agricol era slab, printre ultimele din Europa, mai scăzut chiar decât în Bulgaria. Producția de cereale a scăzut în raport cu perioada antebelică; la fel, s-au redus și efectivele de animale. Agricultura îi îmbogățise pe boieri; acum, când venise rândul lor, pe țărani îi îmbogățea mai puțin. Cei mai buni ani economici, pentru industrie îndeosebi, și în ce privește lucrările edilitare sunt cei din perioada domniei lui Carol II. Din păcate, doar câțiva, între criza economică de la începutul

deceniului și războiul care izbucnește spre sfârșitul său. Indicele producției industriale, raportat la 100 în 1929, scade la 91 în 1931 și la 97 în 1932, pentru a atinge un maxim de 141 în 1938 (139 în 1939). Unii indicatori socio-culturali se prezintă îngrijorător. România are în perioada interbelică cea mai mare natalitate și cea mai mare mortalitate din Europa, inclusiv cea mai mare mortalitate infantilă. Înregistrează și cel mai mare număr de analfabeți; în 1930, doar 57% dintre locuitorii României (trecuți de șapte ani) erau știutori de carte, iar dintre aceștia 85,1% nu parcurseseră decât ciclul primar, în întregime sau parțial; în ansamblu, doar un român din zece depășise nivelul școlii primare. O stare culturală deloc strălucită: grea povară pentru dezvoltarea ulterioară a României; consecințele se văd până astăzi. Toate acestea, semne tipice de subdezvoltare.

Trebuie ținut seama și de faptul că indicatorii globali ascund contraste sociale foarte accentuate. România stătea foarte bine la nivelul de sus al elitei și foarte rău la nivelul de jos al țărănimii. Din acest punct de vedere, Bulgaria – o țară care invită la comparație, oricât i-ar deranja pe unii români o asemenea apropiere – se prezenta mai echilibrat, urmare a faptului că ieșise de sub îndelungata stăpânire otomană fără o clasă de sus, fiind în esență o mare societate țărănească;

proprietatea rurală medie era mai consistentă, agricultura mai diversificată și mai productivă, țărănimea, în ansamblu, mai „luată în seamă" de factorii de decizie.

Și democrația românească a sfârșit prin a eșua. Sistemul politic funcționase, și chiar fără rateuri, cât timp orchestra era foarte restrânsă, iar dirijorul se numea Carol I. După război, lucrurile s-au complicat. Votul universal (masculin), progresele, limitate, dar reale, ale științei de carte, inclusiv în mediul rural, sporirea clasei de mijloc au dus la o implicare mai largă în viața publică. Spectrul politic se lărgește și se diversifică: mai multe partide, tot mai multe, prea multe… Presa vremii, mai ales în anii '30, stă mărturie acestei diversificări: toată gama de opinii e prezentă, și adesea vehement exprimată, până la extrema dreaptă și până la extrema stângă. Dar masa alegătorilor rămânea amorfă și manevrabilă în toate direcțiile. De la un scrutin la altul, se întâmpla ca un partid să ia aproape toate voturile și apoi să nu mai obțină decât câteva. Ceea ce spune multe despre presiunile guvernamentale și despre corupția ambiantă, dar și despre obișnuința oamenilor de a vota instinctiv cu puterea. Cu cine să voteze omul dacă nu cu cei aflați deja la cârmă (se menținuse practica „inversă" a organizării alegerilor de către nou numitul guvern, în loc de formarea unui nou

guvern în urma alegerilor…). Așa că ceea ce s-a petrecut în decembrie 1937 a fost un adevărat eveniment: guvernul liberal condus de Gheorghe Tătărescu a pierdut alegerile: pentru prima dată în România! Era, s-ar spune, un pas înainte, pentru democrație. Pe fundalul, însă, al unor dereglări îngrijorătoare, combinând fragmentarea accentuată a partidelor, scandaluri de corupție, tentațiile autoritare ale regelui și ascensiunea unei extreme drepte radicale și violente. Românii nu reușeau să îmbine democrația cu ordinea și stabilitatea. Cazul lui Iuliu Maniu ne apare de-a dreptul înduioșător: după o perioadă de experiență guvernamentală (între 1928 și 1932), omul acesta, de formație central-europeană, a respins toate ocaziile de revenire la putere; condițiile puse de el, mereu nerealizabile, presupuneau un minimum de legalitate și moralitate politică. O asemenea Românie nu exista. Maniu își greșise țara (Maniu exprima de altfel un sentiment larg împărtășit de oamenii politici transilvăneni, care nu apreciau prea tare „bizantinismul" vieții politice din Regat; le-ar fi convenit, inițial, o oarecare autonomie față de București, dar s-au supus în cele din urmă exigențelor statului național unitar).

Instaurarea dictaturii regale (februarie 1938–septembrie 1940) uimește prin ușurința cu care s-a petrecut; la fel, prin ușurința cu care s-a des-

făcut, ca și cum nici n-ar fi fost. Cu excepțiile de rigoare, Iuliu Maniu, în primul rând, și alți câțiva lideri din vechea gardă, majoritatea oamenilor politici, liberali, național-țărăniști și ce vor mai fi fost, au trecut cu nespusă detașare în noul sistem de partid unic (Frontul Renașterii Naționale). Și-au lăsat deoparte până și hainele civile, îmbrăcând falnic uniforma „Frontului“. Ce poate fi mai ridicol decât să-l vezi pe Nicolae Iorga, care toată viața își afirmase – chiar în exces – personalitatea și demnitatea, împodobit în acest chip? S-a putut constata atunci cât de ușor e să instalezi în România o dictatură, mai ușor decât practicarea unei democrații oneste și responsabile. Cu totul impresionantă s-a dovedit aderarea elitei intelectuale. Scriitorii, mai ales (majoritatea numelor reprezentative), nu încetează elogiile la adresa regelui și a noului său regim de „renaștere națională“. Nimeni nu-i obliga să o facă. Să fi fost un reflex „ancestral“?

Intelectualii aveau de altfel un antrenament verificat în ce privește strategiile de captare a bunăvoinței Puterii. În 1938, jumătate dintre profesorii și conferențiarii universitari erau înscriși într-un partid politic, în marea majoritate la liberali sau la național-țărăniști, principalele partide guvernamentale (nici unul însă la socialiști, partid fără șanse de guvernare, și cu atât mai puțin la comuniști). Erau în genere nume

cunoscute și respectate. La ce le va fi folosit? Se simțeau, se vede, mai siguri pe ei beneficiind de o „protecție“. C. Rădulescu-Motru, care, ca și alți universitari (cazul la fel de flagrant al lui Ion Petrovici), a trecut prin mai multe partide, avea să explice fenomenul cu o sinceritate dezarmantă (e drept, într-un jurnal intim): „Am considerat înscrierea într-un partid politic drept o asigurare în contra eventualelor nedreptăți de care puteam fi lovit… Dacă n-aș fi prea bătrân [însemnarea este din toamna anului 1944], partidul în care m-aș înscrie astăzi ar fi partidul comunist.“ Dacă intelectualii căutau susținerea unuia sau altuia dintre partide într-un sistem pluralist, cu atât mai mult aveau să și-o dorească într-un regim de dictatură, cu partid unic.

Cine a trecut prin „epoca Ceaușescu“ și are curiozitatea să privească în urmă, răsfoind presa anilor 1938–1940, nu poate să nu fie frapat, dincolo de toate deosebirile, de similitudinea ceremoniilor și comportamentelor. Tămâierea lui Carol II premerge și anunță interminabilul omagiu adus „marelui Conducător“.

Îi putem urmări pe intelectuali mai departe. Regimul legionar a fost prea excesiv și de prea scurtă durată ca să poată obține o raliere masivă. Câțiva „antemergători“ fac totuși pasul; este de presupus că ar fi urmat și alții. Dar în jurul mareșalului Antonescu se adună iarăși foarte

mulți. Este ironic să alăturăm două volume masive ale *Revistei Fundațiilor Regale*; primul, din iunie 1940, îl omagiază pe Carol; al doilea, din august-septembrie 1941, pe Ion Antonescu. Adesea, sub aceleași semnături!

O epocă de aur?

EPOCA DE AUR dintre cele două războaie mondiale este o elaborare mitologică de după 1989. Abandonând comunismul și pronunțându-se, sincer sau demagogic, împotriva acestuia, românii au simțit nevoia să se ancoreze în altă parte, și unde puteau să o facă dacă nu în perioada imediat anterioară comunismului? În realitate – am putut constata prea bine –, nici economic, nici politic, în ciuda unor parțiale înfăptuiri, epoca nu a fost chiar strălucită. Inclusiv în materie de democrație, România de astăzi, departe de a se prezenta excelent, se află totuși în progres față de perioada interbelică. Mitul însă nu s-a născut chiar din nimic. Nu România în ansamblu, însă segmente ale ei arătau mult mai bine în anii ’30

decât astăzi. Calea Victoriei, cu siguranță! O clasă de mijloc de mult mai bună calitate (nu prea numeroasă, ce e drept). Și o elită intelectuală, pe care tocmai am surprins-o în flagrant delict de oportunism politic, dar care ajunge acum la un nivel într-adevăr excepțional. Un secol după preluarea modelului occidental, atinsese în sfârșit maturitatea. Cel puțin în cazul ei, nu mai putem vorbi de forme fără fond. Anii '30 aduc o viață culturală efervescentă. Până și ideologiile extreme, care au făcut mult rău în viața politică, au avut darul, în felul lor, să fertilizeze dezbaterea și creația intelectuală. Occidentalizați deja, creatorii români nu se mai simt la remorca Occidentului, înțeleg să-și facă auzită propria voce, o largă diversitate de voci. Proza și poezia românească, de la Sadoveanu și Rebreanu la Arghezi și Blaga, cunosc acum perioada cea mai fastă. Își fac debutul românesc Mircea Eliade, Emil Cioran și Eugen Ionescu, în așteptarea înscrierii lor în orbita culturii universale. Inițial în întârziere față de curentele occidentale (Eminescu fusese „ultimul mare romantic" – un merit, să recunoaștem, ceva mai mic decât dacă ar fi fost primul), literatura și arta românească produc acum o „avangardă" care dă în bună măsură tonul avangardei europene. Constantin Brâncuși este incontestabilul inițiator al sculpturii secolului al XX-lea (cu totul

altă poziție în arta mondială decât poate revendica, să spunem, pictura lui Nicolae Grigorescu). Tristan Tzara inventează dadaismul. La capitolul „suprarealism“, românii se simt la ei acasă, stimulați, se vede, de suprarealismul ambiant al formelor fără fond autohtone și prinși într-un joc social și politic care frizează absurdul. Literatura absurdului poate fi urmărită în mersul ei de la Caragiale, trecând prin textele lui Urmuz, până la Eugen Ionescu (ultimul îmbogățind literatura lumii cu o doză de absurd extrasă din moștenirea sa românească).

Anii ’30 reprezintă o perioadă de vârf și în mediul universitar românesc. Simpla răsfoire a *Anuarelor* celor trei universități (din București, Iași și Cluj) ne pune în fața unei suite impresionante de nume ilustre (intrate definitiv în patrimoniul cultural național). Un tânăr care alegea să studieze istoria la București avea posibilitatea să-i audieze pe Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, P.P. Panaitescu, mai târziu și pe Gheorghe Brătianu (inițial la universitatea din Iași). Sigur, nu toți se aflau la cota cea mai înaltă, dar nivelul mediu al personalului universitar era cu siguranță sensibil mai ridicat decât cel de azi.

UN FENOMEN care nu poate fi ocultat, nici minimalizat, este prezența – masivă – a evreilor, cu

deosebire în anii ’30, în viața intelectuală a României (cu nimic mai prejos decât ponderea lor în viața economică). Față de germani sau unguri, care rămân mai mult sau mai puțin închiși în propria sferă culturală, evreii se integraseră pe deplin în cultura românească, îmbogățind-o și diversificând-o prin nota lor specifică; de aceea au ajuns să fie socotiți și mai periculoși de către naționaliștii români: reprezentau străinul din interior, corupător al spiritului românesc. Față de românul-tip, evreul-tip se situa mai spre stânga spectrului politic (o democratizare accentuată fiind de natură să îi asigure deplina integrare); era, în genere, mai cosmopolit și, în plan cultural, foarte deschis experimentelor de tot felul. În anii ’30, evreii au jucat un rol important în modelarea opiniei publice românești, în primul rând prin trustul de presă *Adevărul–Dimineața*. Au dat în aceeași perioadă multe nume literaturii române și artei, îndeosebi de avangardă (Victor Brauner, care avea să cunoască gloria Parisului, Marcel Iancu, Jules Perahim, H.H. Maxy…).

Cum rămâne însă cu onoarea?

SFÂRȘITUL ROMÂNIEI MARI pune în relief o trăsătură verificată în numeroase alte ocazii. Între „acomodare“ și „consecvență“, românii optează de regulă pentru acomodare, considerând, cu oarecare dreptate, de altfel (mai ales pentru o țară nu prea puternică), că e mai înțelept să te adaptezi și, la nevoie, să te supui istoriei, decât să încerci a o înfrunta. Indiferent de mitologia eroizantă (faptele mărețe ale străbunilor), românii au mai mult o cultură a compromisului decât a rezistenței sau a aplicării neabătute a principiilor. De altfel, de la bun început, așa s-au salvat cele două mici principate, în raport cu marile puteri vecine…

La 1914, România era aliată cu Austro-Ungaria și Germania. În 1916, a declarat război Aus-

tro-Ungariei și Germaniei. În 1918 a încheiat pace separată cu acestea și tot în 1918, câteva luni mai târziu, a redeschis ostilitățile împotriva lor. În perioada interbelică, a fost aliată cu Franța și Marea Britanie. În 1941, a intrat în război alături de Germania. În 1944 a întors armele împotriva Germaniei…

Toate întorsăturile menționate se justifică prin argumente de oportunitate politică, în funcție de interesul național. Ele au însă un preț, fiindcă nimic nu e gratis pe lumea asta. Credibilitatea României a ajuns la un punct foarte scăzut. Polonia sau Ungaria au dus o politică mult mai riscantă și au plătit în consecință în repetate rânduri. Dar credibilitatea lor se situează la o cotă mult mai înaltă decât a României. Ca și respectul care le e acordat.

În preajma dezmembrării României Mari, hotărârea afișată a factorilor responsabili era aceea de a apăra hotarele cu orice preț. Din „mesajul Tronului“ rostit de regele Carol II la deschiderea sesiunii corpurilor legiuitoare (7 iunie 1939): „…o politică de pace, dar nu o pace cu orice preț, ci numai cu respectul libertății, al independenței, al integrității și al demnității naționale. Guvernul meu a chemat sub arme mai multe clase de rezerviști, declarând răspicat că înțelege să apere hotarele sfinte cu orice jertfe. Cu deosebită mândrie am constatat în aceste

împrejurări că poporul meu și-a regăsit virtuțile strămoșești."

Proba s-a făcut un an mai târziu, în vara anului 1940. Românii au cedat rând pe rând în fața ultimatului sovietic, abandonând Basarabia și nordul Bucovinei, în fața „arbitrajului" germano-italian, renunțând în favoarea Ungariei la jumătate din Transilvania, după care retrocedarea Cadrilaterului aproape că nici n-a mai contat. Fără nici cea mai mică rezistență, România pierdea o treime din teritoriu. Situația era, sigur, disperată. Dar oamenii, ca și națiunile, se verifică tocmai în situații disperate. Pusă în fața aceluiași gen de ultimatum, Finlanda a ales fără să șovăie calea războiului cu Uniunea Sovietică, în ciuda enormei diferențe de potențial dintre cele două țări. Nici Polonia n-a cedat presiunilor germane, urmarea fiind declanșarea celui de al Doilea Război Mondial. Argumentul românesc – valid în felul lui – a fost salvarea statului, fie și între hotare diminuate. Cum rămâne însă cu onoarea?

Un echivoc românesc: a fost sau nu Holocaust?

SUNT DESTUI ROMÂNI care nu vor să admită că exterminarea evreilor în anii celui de al Doilea Război Mondial ar avea ceva de a face cu România. Odată ce românii nu acceptă să fie considerați antisemiți și socotesc că de felul lor se poartă exemplar cu „ceilalți“… În realitate, aplicată României, problema Holocaustului pune încă o dată în evidență contradictoriul comportament românesc, greu de prins într-o formulă unificatoare. S-a spus despre români, inclusiv de către câțiva autori străini cu prestigiu, că în al Doilea Război Mondial ar fi fost la fel de virulent antisemiți sau ar veni imediat la rând după Germania nazistă. După cum s-au făcut și aprecieri foarte diferite (și de către unii evrei), mai

în avantajul românilor. S-a vorbit despre mareșalul Antonescu, dacă a ucis sau a salvat evrei. Răspunsul este iarăși tipic pentru condiția echivocă a culturii românești, a mentalității, a atitudinilor românești. Da, mareșalul Antonescu a salvat evrei, și da, mareșalul Antonescu a trimis evrei la moarte. Nu știu ce alegem din asta, dar suntem iarăși în spațiul românesc, imprecis prin definiție. A fost, în România, Holocaust? În România a fost Holocaust. În România nu a fost Holocaust. Ambele aprecieri pot fi susținute și până la urmă suntem nevoiți să le privim împreună. Realitatea brută este că foarte mulți dintre evreii din Basarabia și Bucovina au pierit în lagărele din Transnistria, după cum au fost trimiși la Auschwitz evreii din Ardealul de Nord, care aparținea însă pe atunci Ungariei. În restul României (cu excepția cumplitului pogrom de la Iași din iunie 1941), măsurile antisemite – aplicate de altfel destul de confuz – n-au vizat exterminarea populației evreiești. Evreii au fost umiliți și spoliați și au stat ani de zile cu amenințarea deasupra capului, dar în același timp li s-a permis să desfășoare activități culturale proprii și să întrețină instituții de învățământ, inclusiv la nivel universitar. Important e că au scăpat cu viață. În acest caz, cel puțin, neorânduiala românească a avut efecte mai bune, sau mai puțin rele, decât implacabila organizare germană.

Convertirea la comunism

DESPĂRȚIREA DE COMUNISM după 1989 a generat, sincer sau ipocrit, teza neaderării fundamentale a românilor la ideologia comunistă. România ar fi fost cu totul refractară comunismului, regim impus din afară (în urma expansiunii sovietice) și nimic mai mult decât atât. Este adevărat și nu este adevărat: încă o contradicție de adăugat la lungul șir al contradicțiilor românești.

La 1944, Partidul Comunist Român număra nu mai mult de o mie de aderenți. Era, de departe, cel mai neînsemnat partid comunist dintre cele care vor ajunge la putere în această parte a Europei. Pe deasupra, majoritatea membrilor săi nici nu erau etnici români (împreună, ungurii și evreii depășeau cu mult procentul românilor).

Consecință, în bună măsură, a structurii sociale a țării: puțini orășeni, și încă și mai puțini muncitori industriali, și o mulțime de țărani. Exact opusul Cehoslovaciei, mai precis al Cehiei, țara cea mai urbanizată și mai industrializată din regiune, cu cel mai mare partid comunist și cu cele mai multe voturi la alegeri în favoarea comuniștilor. Țăranii, în orice caz cei cu oarecare stare, nu aveau nici un motiv să se lase atrași de ideologia comunistă: doreau să-și rotunjească proprietățile, nicidecum să le piardă; țăranii săraci, pe de altă parte, erau și teribil de inculți, mulți dintre ei analfabeți, așa încât prea puțini aveau tentații ideologice, comuniste sau de orice altă natură. Se adăuga și faptul că Partidul Comunist era scos în afara legii, socotindu-se că reprezintă interese străine (ale Moscovei, mai exact), ceea ce era perfect adevărat. Oricum, compoziția lui „neromânească“ nu avea darul să-i confere prea multe simpatii printre români. Elita intelectuală a țării, formatoare de opinie, înclina majoritar spre dreapta, motivată fiind mai mult de suflul naționalist decât de grija pentru adâncirea democrației.

Ar fi însă greșit să tragem de aici concluzii absolute. România avea să devină până la urmă una dintre cele mai comuniste țări comuniste, iar răsturnarea aceasta nu se poate afla în afara oricărei explicații. Să spunem de la bun început

că potențialul comunist al României în anii ’30 depășea totuși, sensibil, limitele minusculului partid comunist. Dacă partidul ar fi fost legal, iar competiția electorală din România perfect echitabilă, numărul comuniștilor „vizibili“ ar fi devenit cu siguranță mai mare (chiar dacă probabil nu „foarte mare“). Intelectuali cu vederi accentuate de stânga nu erau atât de puțini (deși nici numărul, nici notorietatea lor nu atingea nivelul celor orientați, în grade diferite, spre dreapta). De la o mie de membri în 1944, Partidul Comunist „sare“ la 700 000 în 1947. Desigur, e greu de apreciat câtă convingere exprima această aderare masivă, și cât oportunism, sau pur și simplu cedare în fața unei forțe politice care se dovedea tot mai mult stăpână pe situație. Indiferent de motive, rezultatul rămâne semnificativ: sute de mii de oameni s-au înscris la comuniști, în condițiile când încă mai exista, măcar de formă, un oarecare pluralism politic.

Cheia răsturnării e de găsit în fractura socială. România a fost o societate foarte inegalitară (probabil cea mai inegalitară dintre țările Europei Centrale și Sud-Estice care aveau să cunoască experimentul comunist); clasa de mijloc – principalul ciment social în societățile moderne –, insuficient dezvoltată, nu era în măsură să echilibreze extremele. O națiune scindată, așadar, atât în ce privește condiția materială a diverselor

categorii sociale, cât și înzestrarea lor culturală. Orientarea inițială spre comunism a fost redusă; dar rezervorul virtual al comunismului era considerabil. Fie și dacă luăm în considerare numai faptul că o bună parte din populație era alcătuită din țărani săraci, în mare măsură analfabeți sau semianalfabeți (cu cele trei clase primare absolvite, Ceaușescu aparținea acestei categorii, ca și Elena Ceaușescu). Într-o condiție similară se aflau și o parte din locuitorii orașelor. Toți aceștia n-aveau nici un motiv să regrete vechea stare de lucruri. Nici n-aveau un nivel intelectual de natură să contracareze impactul ideologic al comunismului; „învățătura“ comunistă s-a așezat la ei pe un teren virgin. Au fost ușor captați de comunism. Li s-a oferit o promovare socială aproape instantanee la care nici n-ar fi visat. Au avut și satisfacția de a vedea cum în timp ce ei urcă, alții, care față de ei fuseseră până atunci atât de sus, coboară sau se prăbușesc (e și asta o delectare care ține de latura mai puțin lăudabilă a psihologiei umane). S-ar zice că egalitarismul comunist a fost pedeapsa primită de România pentru inegalitarismul anterior.

S-A MANIFESTAT ÎN ROMÂNIA și obișnuința – înrădăcinată – a supunerii față de Putere. Nu toți s-au supus, firește, și au existat și atitudini anticomuniste categorice: rezistența atâtor țărani la

colectivizare, luptătorii din munți… Totul se cere însă văzut în termeni comparativi. Supunerea, în ansamblu, a fost mai accentuată în România ca în alte țări: ajunge să comparăm cu Revoluția din Ungaria din 1956, cu Primăvara de la Praga (1968–1969), sau cu dubla ofensivă a Bisericii și a sindicatului Solidarność în Polonia. Cei care au acționat „contra“ s-au văzut astfel izolați, într-un mediu nu prea prielnic unor manifestări colective de anvergură.

Vechii intelectuali au dat tonul. Sigur, unii au nimerit la închisoare, dar cei care au aderat la noul regim din primul moment s-au ilustrat prin conformism, mai mult chiar, printr-o doză apreciabilă de servilism. Mulți dintre ei îl ridicaseră în slăvi pe Carol II. Susțin pe față, fără să șovăie, politica Partidului, combat cât pot aceeași politică în cercul lor intim și sunt urmăriți pas cu pas de Securitate, care știe toate aceste lucruri, dar nu ia nici o măsură, fiindcă sunt totuși intelectualii de vază ai regimului (exemple de intelectuali vechi de prim rang deveniți falși intelectuali noi: sociologul și esteticianul Mihai Ralea, istoricul literar și scriitorul G. Călinescu, lingvistul Alexandru Rosetti, arheologul Constantin Daicoviciu, scriitorul Victor Eftimiu… Nu l-am uitat pe Mihail Sadoveanu, incontestabil cap de listă, dar acesta s-a adaptat atât de bine, încât nici măcar nu se mai ostenea să bârfească regimul).

Comedie tipic românească, amestec, așa cum s-a mai spus, de Caragiale și Stalin. Evoluțiile ulterioare aveau să ofere ceva mai multă libertate intelectualilor, justificându-le astfel, în și mai mare măsură, ascultarea. E semnificativ faptul că doar în România comunistă n-a existat o producție clandestină de carte (fenomenul „samizdat“, pornit chiar din Uniunea Sovietică). A fost un soi de acord tacit între regim și intelectuali. Regimul a acceptat ca intelectualii, scriitorii cu deosebire, să spună adevărul pe jumătate, iar aceștia s-au resemnat și ei să mintă pe jumătate (măcar prin omisiune, criticând micile neajunsuri, dar ocolind marele neajuns: comunismul însuși).

Jocul incorect avea în România o bună tradiție; comunismul a desăvârșit-o. Oamenii s-au deprins să gândească una și să spună alta. Și să progreseze în discreditarea instituțiilor și a legilor. Un paradox, de altfel ușor explicabil. Preluând un stat cu instituții încă aproximative și comportamente sociale aidoma, regimul comunist a purces la consolidarea statului și la disciplinarea comportamentelor. A fost însă un sistem totalitar, și nu oricare din această categorie, ci cel mai complet și mai constrângător. *Prea* constrângător. Acest *prea* a întors lucrurile. Oamenii s-au văzut prinși în mașinăria unui aparat greoi și a unei birocrații sufocante. A unui sistem

căruia îi era mult mai la îndemână să refuze (sau să amâne la calendele grecești) decât să aprobe. În comunism nu era ușor să obții nici măcar bunuri sau servicii elementare. Această dificultate inerentă sistemului a ajuns la paroxism odată cu eșecul economic flagrant înregistrat în ultimul deceniu al regimului, combinat cu paralizia crescândă a aparatului birocratic. Pe scurt, în comunism, oamenii pe de o parte erau ținuți să respecte neabătut regulile impuse, pe de altă parte se vedeau obligați să se descurce cum se pricepeau mai bine. Un joc dublu, o viață dublă. Încă mai mult ca înainte de comunism și-au dovedit utilitatea relațiile personale, „pilele“, sau serviciile obținute prin coruperea celor în măsură să le satisfacă. Pentru obținerea unui pașaport (document atât de râvnit) se pretindea un dosar „curat“, dar la nevoie funcționa, și chiar mai bine, o „pilă“ bună. S-a ajuns și la un circuit economic subteran, mai ales al bunurilor de consum, care dubla economia „oficială“, aceasta din urmă aparținând, firește, „întregului popor“. Pachetul de țigări Kent sau, la pretenții mai mari, „cartușul“, conținând zece pachete, au devenit simbolul, ironic prin meschinăria lui, al acestei societăți „paralele“. De multe ori, țigările cu pricina nici nu erau consumate. Profesoara primea „cartușul“ de la un elev căruia îi făcea favoarea de a-l trece clasa sau de a-i pune o notă mai

bună, după care îl transmitea, să zicem, medicului care o tratase. Medicul, la rândul lui, având copii la școală, îl dădea unei profesoare (poate nu chiar aceleiași!). Lăsând gluma la o parte, simbolistica țigării Kent ascundea un transfer de bunuri (sustrase, evident, de la stat) și de bani de o amploare considerabilă. Oamenii se învățaseră să fure cât mai mult și să muncească cât mai puțin: o „dublă“ specializare care se deprinde ușor (și la care, apoi, se renunță greu): „Voi vă faceți că ne plătiți, noi ne facem că muncim.“ Minciuna, furtul și corupția s-au perfecționat nespus în anii comunismului.

În primii ani după instaurarea sa deplină, în 1948, comunismul românesc a avut o orientare „internaționalistă“, mai explicit spus prosovietică și antinațională (în sensul abandonării celei mai mari părți a moștenirii culturale și a deformării radicale a ceea ce, de bine, de rău, se preluase; până într-acolo încât xenofobului și reacționarului Eminescu i se valorifica poezia „revoluționară“). Sunt anii când, la conducerea partidului, românii (Gheorghiu-Dej) împart puterea cu evreii (Ana Pauker) și cu ungurii (Vasile Luca), cu toții, de altfel, sub înaltă supraveghere de la Moscova. Partidul, apoi, se românizează, până la excluderea „străinilor“, rămânând la vârf doar câte un ungur de „serviciu“. Se românizează și ideologia, care devine națională și, treptat, tot mai națio-

nalistă. Sub acest aspect, 1980 este exact opusul lui 1950, deși ne aflăm în interiorul aceluiași regim politic, deținător, aparent, al unor adevăruri absolute. Cel mai antinațional dintre regimurile comuniste europene reușise performanța de a deveni cel mai naționalist. Ce vor fi înțeles din toate aceste schimbări de direcție cei a căror cultură fusese „zero“ înainte de comunism este greu de apreciat. Cert este însă că mulți români au aderat la noul curs, inclusiv intelectuali, inclusiv dintre „vechii“ intelectuali. Era oricum mai agreabil (chiar dacă nu mai corect) să supraapreciezi cultura, tradiția, istoria românească, decât să le subapreciezi sau să le ignori. Antinaționalismul anilor ’50, atât de frustrant, a servit drept alibi suplimentar exagerărilor naționaliste ulterioare. Se părea că se reînnoadă firul cu naționalismul antebelic, deși acum naționalismul era instrumentat în favoarea comunismului și mai cu seamă a Conducătorului și ambițiilor lui nemăsurate. Cert este însă că regimul comunist, vreme de cel puțin două decenii, a imprimat sistematic și masiv în mintea oamenilor o viziune istorico-culturală puternic impregnată de naționalism.

Concomitent, s-a petrecut și o accentuată românizare a României. România ieșită din comunism este sensibil mai românească decât era atunci când a intrat în comunism. Sigur, pierduse

chiar mai înainte Basarabia, Bucovina de Nord și Cadrilaterul, provincii populate în mare măsură de alte etnii; plecaseră deja bulgarii și germanii din Dobrogea, ca și o parte dintre turci. Comunismul, cu servituțile și restricțiile lui, i-a determinat să emigreze (mulți dintre ei cumpărați în sensul strict al termenului, la „bucată“, de conaționalii lor) pe evrei și pe germani, două dintre comunitățile etnice cele mai mari și cu o pondere însemnată în sectoare-cheie ale societății românești. Transformarea a fost radicală îndeosebi la orașe: în bună măsură neromânești sau, oricum, pronunțat cosmopolite înainte de comunism, românizate aproape cu totul în prezent (majoritate neromânească mai au doar câteva orașe, nu prea mari, din Covasna și Harghita, cele două județe locuite în principal de maghiari). O senzație stranie te cuprinde astăzi, când pe străzile unui fost oraș german, cu case tipic germane, nu mai auzi un singur cuvânt rostit în limba celor care l-au întemeiat. (Nu mă pot opri să nu consemnez și un „detaliu“: penibila transformare a Clujului în Cluj-Napoca, pentru a se tempera denumirea „ungurească“ printr-un vechi nume autohton: dac, roman, sau ce-o fi. Bineînțeles că de atunci așa a rămas, deși locuitorii, curios, continuă să-și zică „doar“ clujeni).

O Românie mai românească și cu români și mai naționaliști, în versiunea autohtonistă, decât fuseseră anterior. Însă și o Românie tot mai frustrată și mai complexată în fața străinătății, a Occidentului îndeosebi, dar și a străinătății în sens generic. În secolul al XIX-lea, mirajul Occidentului fusese strict cultural: privea exclusiv o elită. Acum, ajunge să cuprindă o bună parte din societate, dar motivele, pentru cei mai mulți, nu mai sunt culturale, ci de ordinul vieții curente. În anii '80, odată cu mizeria finală a comunismului, aproape tot ce e străin capătă un aer de superioritate. Așa se face, pentru a da un exemplu-limită, că studenții arabi din România, majoritatea palestinieni, adică nu chiar printre cei mai bogați din lume, fac figură de mici bogătași cu cei câțiva dolari ai lor în buzunare. Românii din sudul țării se pun temeinic pe studiul limbii bulgare, odată ce își răsucesc antenele astfel încât să prindă programele bulgărești de televiziune; în timp ce Iașiul privea spre Chișinău; iar timișorenii, privilegiați, aveau de ales – supremă delectare – între sârbi și unguri. Mitologia naționalistă se îmbină, așadar, cu o mitologie a străinătății, ambele ajunse la paroxism: un amestec de natură să altereze în chip îngrijorător dreapta judecată.

Ceaușescu: comunismul dinastic

CEAUȘESCU A FOST tot un fenomen românesc. Tradiționala personalizare a Puterii și înclinarea paternalistă oferă o primă explicație, grefată desigur pe trunchiul totalitarismului comunist. Confiscarea puterii de un grup conducător restrâns a fost monedă curentă în comunism. Este „modelul Lenin“. „Modelul Stalin“ îl ridică deasupra celorlalți pe unicul, marele, genialul conducător. Caracteristic României este că acest model a atins desăvârșirea multă vreme după dispariția lui Stalin, când aproape în toate țările comuniste europene (exceptând Albania) cultul personalității fusese denunțat, revenindu-se la o conducere „colectivă“. Dar asta nu a fost totul. După ce și-a asigurat preeminența, Ceaușescu

a transferat câte ceva din prerogative… propriei familii, instituind astfel comunismul dinastic. Elena Ceaușescu, în calitate de soție, a ajuns să aibă sub control o parte însemnată a treburilor statului și partidului, intitulându-se pe deasupra, cu nerușinare, la cele trei clase primare ale ei, academician și „savant de renume mondial"; iar fiul, Nicu Ceaușescu, era perceput drept moștenitor prezumtiv și chiar mulți dintre românii care sperau într-o liberalizare a regimului așteptau să se petreacă succesiunea: tristă soluție! Așa ceva nu se mai petrecuse nicăieri în Europa și singura comparație internațională se poate face cu regimul dinastic din Coreea de Nord. Să o spunem fără înconjur: deriva dinastică rămâne pentru România o pată rușinoasă. Nu poate fi invocat un simplu accident al istoriei, e o dereglare izvorâtă din factori binecunoscuți: insuficienta maturizare politică, cultura acceptării mai curând decât a rezistenței, reflexul paternalist… Românii l-au avut pe Ceaușescu fiindcă l-au meritat (nu toți, dar mulți). Orice societate are ceea ce merită.

Și au putut românii să aibă satisfacția (însoțită de prețul corespunzător) a celei mai ambițioase politici pe care a avut-o vreodată România (și probabil nu doar România, ci oricare altă țară de dimensiunile ei). Complexul de inferioritate s-a răzbunat acum, și încă la cota cea mai înaltă,

prin soluțiile de grandoare menite să-l compenseze. Ceaușescu pornise la drum dintr-o casă umilă aflată la marginea unui sat despre existența căruia mai nimeni nu auzise; înțelegea – firesc! – să-și afle apoteoza în cel mai strălucit dintre palatele lumii. *Casa Poporului* este excrescența monstruoasă zămislită de căsuța din Scornicești. Și nu e în discuție doar Ceaușescu. O bună parte dintre cei care-l înconjurau, ca și, în genere, din noua elită creată de comunism avuseseră o traiectorie socială asemănătoare. Frustrările lor inițiale păreau să-și găsească acum o splendidă rezolvare. Probabil că majoritatea românilor priveau cu satisfacție patriotică puternica afirmare a țării. Satisfacția s-a mai stins puțin atunci când au trebuit să renunțe până și la mâncare pentru ca țara să se ridice, după formula consacrată, „pe noi culmi de progres și civilizație".

Sub domnia lui Ceaușescu, în 25 de ani, s-a construit mai mult decât, laolaltă, sub toate stăpânirile succesive, de la regii daci, trecând prin epoca voievodală, până la suveranii României moderne. Țara s-a acoperit cu industrii. România, aproape lipsită de materiile prime necesare, dar importându-le, a ajuns să producă mai mult oțel pe cap de locuitor decât țări cu veche tradiție metalurgică, precum Marea Britanie sau Franța. Nesfârșite cartiere de blocuri au acoperit aproa-

pe complet tradiționalul peisaj urban (e drept, nu întotdeauna strălucit). Una peste alta, România trebuia să devină o țară urbană și monumentală. Exact la antipodul României tradiționale, țară a satelor și a construcțiilor modeste. Singura tentativă anterioară – mult mai echilibrată în proporții și mai limitată în realizările efective – poartă marca lui Carol II (mărturie, câteva edificii monumentale din Capitală: Academia Militară, Ministerul de Interne, devenit apoi sediul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Palatul Consiliului de Miniștri...). Acum însă, tot ce era vechi trebuia să dispară, și să iasă la iveală o nouă Românie, cu înfățișare impunătoare. Modernizarea urbană era firește necesară, și nimeni nu va pune în discuție, de pildă, metroul bucureștean, realizat în perioada respectivă. Doar că limita bunului-simț a fost repede depășită și lăsată departe în urmă. În franceză, asta se numește „la folie des grandeurs". E de presupus că, dacă Ceaușescu ar mai fi dispus de încă zece ani și de resursele necesare, din vechiul București n-ar mai fi rămas aproape nimic. Proiectul cel mai aberant, aproape incredibil, a fost acela al distrugerii satelor: *toate* satele trebuiau să dispară, înlocuite cu mici aglomerații de tip urban (blocuri, de pildă, fără apă curentă, fiindcă de unde apă curentă la sate; pentru a merge la toaletă, țăranul iese în curte; țăranul de la bloc

ar fi trebuit să coboare de la etajul patru). Măcar se scăpa de „rușinea“ asta, a obârșiei rurale.

Acțiunea internațională a României a fost și ea pe măsura proiectului global. Ceaușescu s-a manifestat ca unul dintre marii actori mondiali ai vremii lui, și singurul care a reușit să facă o politică mare, aflându-se în fruntea unei țări care aspira, evident, să devină tot mai mare, dar în fapt era exact atât cât era. A dovedit o inteligență incontestabilă și o intuiție sigură, implicându-se de-a lungul liniilor de fractură, ca un mediator ideal: între Statele Unite și Uniunea Sovietică, între Uniunea Sovietică și China, între Israel și țările arabe… Ceaușescu era peste tot. Supremă recunoaștere, s-a plimbat până și în caleașca reginei Marii Britanii.

La ce au servit toate acestea? La nimic. Nu numai că nu au servit, dar au costat enorm. Au avut totuși și românii – cei care s-au lăsat atrași în joc – sentimentul, inedit pentru ei, că sunt pe cale să devină o țară importantă, tratată de la egal la egal de toți puternicii lumii.

În timp ce în alte țări comuniste (și chiar în patria comunismului: Uniunea Sovietică) se dezvolta o mișcare civică și apăreau disidențe în interiorul regimului, românii stăteau liniștiți și își vedeau de treburile lor. Treburile lor erau în primul rând să se descurce fiecare cum putea.

Până spre 1980, să zicem, nu ar fi fost mari motive de nemulțumire (deși orice regim totalitar ar trebui să fie în sine un motiv de nemulțumire). Motive mai concrete erau, totuși, interzicerea avorturilor, încă din 1966, în condițiile în care mijloacele contraceptive apăreau ca fiind aproape exotice în România (măsura având drept scop „mărirea“ țării, printr-un număr sporit de locuitori), ca și dificultatea extremă a călătoriilor peste hotare. Românii însă n-au protestat nici când lucrurile au devenit mai grave, și de la an la an mai grave, după 1980. Magazinele alimentare se goliseră (iar alergarea după mâncare devenise un sport național), iarna, „la bloc“, se suferea cumplit de frig și se mai întrerupea și curentul electric, pentru ca serile să devină cu adevărat sinistre. Românii tot nu protestau. Omniprezența Securității nu e o scuză. Și Securitatea era puternică și părea și mai puternică decât era, fiindcă așa o lăsaseră românii să fie sau să pară. Unele acte de opoziție au existat, dar au avut un caracter spontan sau individual, repede înăbușite într-un mediu social amorf. Când Ceaușescu a început să dărâme bisericile care nu-și mai găseau locul în noul peisaj urban (sau în cel mai bun caz să le deplaseze și să le ascundă după alte clădiri), Biserica Ortodoxă nu s-a opus în vreun fel. Astăzi, cei care vorbesc în numele ei pot să spună orice, să explice orice și să justifice

orice. Biserica, atunci, nu a protestat. Era, totuși, de bine, de rău, singura instituție oarecum autonomă în raport cu puterile statului. Dacă Biserica n-a făcut-o, ce să mai spunem de lipsa de reacție a unei societăți complet atomizate? Ce s-ar fi întâmplat în Polonia dacă regimul comunist s-ar fi pus să dărâme bisericile? Absurdul unei asemenea ipoteze spune tot ce e de spus despre o imensă diferență.

Nu înseamnă că românii apreciau totul. Apreciau din ce în ce mai puțin. Dar aveau prea bine întipărită cultura supunerii. Singura armă rămânea umorul. „Bancurile“ se scoteau pe bandă rulantă; rămăseseră, aparent, singurul gen de discurs alternativ. Mai mult ca oricând, românii făceau „haz de necaz“. „O, țară tristă, plină de umor!“

„MĂMĂLIGA NU FACE EXPLOZIE“, zicerea aceasta se auzea tot mai des. Și străinii priveau uimiți spre apatia românilor. Regimul o luase razna, dar românii păreau că acceptă orice. Fără să le placă, dar acceptă. A fost o eroare de apreciere. Mămăliga, tocmai, *face* explozie. Lipsește culturii românești capacitatea reglajului democratic cotidian, care să țină lucrurile în echilibru, eliminând riscul derivelor periculoase. Românii nu se implică, românii, în loc de soluții colective, caută mici rezolvări individuale, și atunci nimic funda-

mental nu se rezolvă, iar tensiunile, fără încetare, se acumulează. Lipsa unui minim dialog, a unui minim protest, a unui minim compromis, a generat neașteptata și uriașa explozie din decembrie 1989. În toate fostele țări comuniste, tranziția s-a petrecut relativ pașnic, și chiar în Uniunea Sovietică, unele episoade violente, precum puciul de la Moscova, nu se compară în intensitate și vărsare de sânge cu ceea ce s-a întâmplat în România. Încă o dată, România se arăta a fi o țară „altfel decât celelalte“.

Ieșirea din comunism: strategia minciunii

MAJORITATEA ROMÂNILOR se obișnuiseră să trăiască în comunism. Nu o duceau foarte bine, dar nici exagerat de rău (asta până spre 1980). Nu li se oferea prea mult, dar nici nu se speteau muncind. Își rotunjeau câștigul mediocru, „extrăgând“ suplimentar câte ceva din averea statului. Aveau ce mânca, locuiau la bloc (cam toată lumea în condiții asemănătoare, fără deosebiri sociale frustrante), unii, „strângând cureaua“ („mâncând iaurt“, cum se spunea), ajunseseră fericiții proprietari ai unei mașini, copiii lor mergeau la școală, la universitate… Avantajul care compensa în bună măsură starea de mediocritate era stabilitatea socială, siguranța slujbei, a zilei de mâine. Comunismul se mândrea cu faptul că,

spre deosebire de capitalism, nu cunoștea șomajul. „Vreți șomaj?“, le-a strigat Ceaușescu, atunci, în decembrie, ca ultim argument, sutelor de mii de manifestanți, care cereau altceva, nici ei nu știau prea bine ce.

Sigur, nu se stătea excelent la capitolul „libertăți“, însă acesta era un „rafinament“ care nu-i privea pe cei mai mulți. Până și intelectualii ajunseseră să se mulțumească cu unele concesii minore din partea Puterii în schimbul propriilor lor concesii. Nu, comunismul nu s-a prăbușit din rațiuni filozofice. S-a prăbușit din rațiuni „alimentare“: n-a mai avut, la un moment dat, cum să asigure „pâinea cea de toate zilele“. Economia s-a împotmolit. Aici, Marx a avut partea lui de dreptate, când a văzut în economie factorul principal în viața unei societăți. N-a avut însă deloc dreptate când și-a imaginat că economia comunistă, eliberată de contradicțiile capitalismului, va funcționa impecabil. În România, economia comunistă s-a prăbușit pur și simplu sub greutatea ei: prea mult oțel, prea mult ciment! Prea multă utopie!

Nu pe comunism erau supărați cei mai mulți români. Îi exasperase deteriorarea condițiilor de viață. Se va spune că asta era urmarea inevitabilă a comunismului. Bineînțeles, dar nu înseamnă că oamenii gândeau așa. Soluția ideală ar fi fost pentru cei mai mulți un comunism al bunăstării,

mai curând decât intrarea în capitalism. Sau măcar un comunism „decent“, așa cum fusese pe la 1970.

Când Ion Iliescu, noul lider al României, l-a acuzat pe Ceaușescu (și au fost printre primele cuvinte rostite de el după preluarea puterii) că „a întinat nobilele idealuri ale comunismului“, nu a comis o gafă de proporții, așa cum am fi poate tentați acum să judecăm, ci s-a adresat unei majorități care nu gândea, în fond, diferit. Și-a mai nuanțat apoi atitudinea, dar proiectul lui a rămas în esență acela al unei ieșiri lente și, pe cât posibil, „incomplete“ din comunism. Ceea ce în plan economic ar fi însemnat doar îngăduirea unei proprietăți private limitate, iar în plan politic un soi de sinteză (la români totul e posibil!) între partidul unic și un sistem de mai multe partide. A fost faimoasa, din fericire repede decedata, „democrație originală“; după toate aiurelile anterioare, românilor se pare că nu le era deloc jenă să mai inventeze ceva: ar fi existat un partid dominant (Frontul Salvării Naționale) și, la umbra lui, diverse partide și mai ales „partidulețe“, cât mai multe și cât mai mici, ca să nu aibă cine știe ce pretenții.

Alegerile din 1990 sunt singurele consultări ale căror date pot fi interpretate pentru a degaja o concluzie privitoare la gradul de aderare a românilor la comunism. Scrutinele din perioada

comunistă n-au, firește, sub acest raport, nici o valoare. Iar sondaje de opinie în comunism nu s-au făcut și, chiar dacă s-ar fi făcut, n-ar fi exprimat adevărul. În 1990, firește, nu s-a votat pentru comunism sau împotriva comunismului; s-a votat pentru sau împotriva lui Iliescu și a cursului inițiat sub egida lui. Nu a fost exact același lucru, dar diferența procentuală nu poate fi foarte mare între cele două tipuri de atitudine. Iliescu n-a fost preferat doar de aderenții comunismului; se poate totuși considera că prea puțini dintre cei cu adevărat ostili comunismului au fost capabili atunci să pună ștampila pe numele lui Iliescu. Acesta a obținut 85% din voturi. A fost și multă dezinformare, firește: o propagandă detestabilă împotriva partidelor „istorice“ (Național Liberal și Național Țărănesc), ca și la adresa unor fictivi „legionari“; nici aceasta nu e o „scuză“: dezinformarea a funcționat tocmai fiindcă a căzut pe un teren favorabil. În rest, frauda, inevitabilă probabil la români, s-a petrecut totuși între limite „rezonabile“, așa încât alegerile au putut fi considerate „libere“ și „corecte“. Concluzie: românii anticomuniști s-au dovedit a fi o minoritate.

IMPRESIONANTĂ PRIN PROPORȚII ȘI EFICIENȚĂ a fost *minciuna*. Minciuna sau, într-o exprimare eufemistică, dezinformarea, e parte inseparabilă a politicii, și asta de când lumea. Și democrația

apelează la minciună, fiindcă altfel cum să reușești în alegeri, spunând doar lucruri neplăcute? E, totuși, în democrație, un mijloc suplimentar, nu un dat esențial. La români însă, după decembrie 1989, minciuna s-a insinuat, din păcate, în inima mitului fondator al României postcomuniste. Ce e adevărat sau neadevărat în Revoluție nu știe încă nimeni. „Teroriștii“ au existat sau n-au existat, după interpretări (prezența și agresivitatea lor oferind singura „justificare“ a băii de sânge care s-a petrecut, nu în confruntarea cu Ceaușescu, ci *după* căderea lui). „Revoluția în direct“, la televizor, s-a dovedit o uriașă manipulare (și un export masiv de minciună în întreaga lume). Procesul soților Ceaușescu a fost o nedemnă și sinistră parodie. Minciună sfruntată s-a arătat a fi și desființarea Partidului Comunist. Vechii comuniști au devenit peste noapte noii democrați, și nimeni nu le mai putea reproșa nimic odată ce nu mai erau câtuși de puțin comuniști, pentru simplul motiv că Partidul Comunist nu mai exista. O asemenea strategie nu s-a mai aplicat în nici o altă fostă țară comunistă. În România, Frontul Salvării Naționale, devenit în cele din urmă Partidul Social Democrat, poate fi socotit, mai ales de adversari, succesor al Partidului Comunist, dar în actul lui de naștere nu scrie așa ceva. Nu numai partidul a continuat, prefăcându-se că nu mai există, dar, în fond, toate

instituțiile statului au trecut în noul regim așa cum erau, rămânând să fie reformate, mai mult sau mai puțin, pe parcurs. Securitatea și-a schimbat numele, poate și obiceiurile, dar inițial, și pentru mulți ani, cu aceiași oameni, mai ales în posturile de comandă. În universități, ca să dau alt exemplu, nimeni n-a fost dat afară; oare n-ar fi fost momentul să se facă puțină curățenie? Academia Republicii Socialiste România a redevenit Academia Română, însă exact cu aceiași membri (mai puțin Elena Ceaușescu); nu la fel se petrecuseră lucrurile la intrarea în comunism, când vechea Academie fusese dizolvată (și mai mulți dintre membrii săi ulterior întemnițați; unii aveau să moară în închisoare).

Nicăieri nu s-a manifestat, la ieșirea din comunism, o asemenea nepotrivire între ruptura proclamată și continuitatea efectivă. După toată minciuna comunistă, ca să nu mai vorbim de mai vechea meteahnă autohtonă a formelor fără fond și a cuvintelor fără acoperire, spiritul public românesc chiar că nu mai avea nevoie de un asemenea tratament.

Cert este că „elita“ comunistă a decis să rămână, cu orice preț, stăpână peste țară. După ce competiția puterii și a averii va fi fost încheiată, se putea deschide și portița unei democrații mai puțin „originale“. Până atunci, orice lovitură era permisă și justificată prompt prin aparatul

de dezinformare. Așa s-au petrecut lucrurile cu mineriadele. În câteva rânduri, minerii „indignați“ de dezordinea din Capitală și-au luat bâtele și au venit să-i liniștească pe oameni. Încă o premieră românească. Un regim totalitar ar fi recurs la armată sau la trupele de securitate. Democrația „originală“ găsise o soluție nu mai puțin originală: minerii, apărători cu bâta ai statului de drept.

Toate acestea s-au petrecut cu ceva timp în urmă. Sunt însă „păcatul originar“ al României de astăzi. S-a pornit cu „stângul“. Țara a fost învrăjbită. Iar străinătatea a descoperit cu stupoare o Românie tulbure, unde orice se poate întâmpla și unde e greu să separi adevărul de minciună.

PARADOXAL, în ciuda masivei industrializări forțate, comunismul n-a reușit să recupereze nimic din întârzierea economică a României. În 1989, în termeni de PIB pe locuitor, România se afla la concurență cu Albania pentru poziția nu prea glorioasă de cea din urmă țară a Europei. Comparativ cu anul 1938, distanța față de primele țări ale plutonului rămăsese aceeași, dacă nu cumva chiar mai crescuse. Asta a însemnat o industrie aparent impresionantă, susținută prin mari investiții, dar deficitară în ceea ce privește productivitatea, calitatea, eficiența și adaptarea la cerințele pieței.

Anii ’90 au fost dezastruoși, în bună măsură din pricina întârzierii marilor privatizări, și implicit a unei infuzii modeste de capital străin: întârziere în acord cu interesele elitei economice moștenite din comunism, care urmărea să-și mențină privilegiile și să stoarcă atât cât se mai putea din averea statului. Singurii ani economici buni au fost între 2000 și 2008, cu o creștere viguroasă, explicabilă și prin nivelul de pornire foarte scăzut. S-a recuperat atunci câte ceva din decalajul față de media europeană, dar lucrurile au rămas aici, dacă nu cumva au dat iar înapoi după 2008. Pe scurt, România rămâne pe ultimul loc din Uniunea Europeană, la concurență cu Bulgaria. Din secolul al XIV-lea până astăzi, românii par să bată pasul pe loc: n-au urcat nici o treaptă, comparativ cu celelalte țări europene.

Confuzia valorilor. Mahalaua românească

ELITA ROMÂNEASCĂ, politică, economică, intelectuală (folosesc cuvântul în sens strict tehnic, fără vreo conotație de valoare), este în cea mai mare parte creația comunismului. Elita anterioară era destul de restrânsă. Comunismul a recuperat o parte din ea, practic doar din componenta intelectuală, însă numai o parte (unii au părăsit țara, alții, rămași în țară, au fost „declasați“ și adesea purtați prin închisori, unde de altfel și-au aflat sfârșitul vârfurile elitei politice). Când se vor întreprinde cercetări sistematice cu privire la elita ieșită din comunism, se va putea fixa în detaliu punctul de plecare al fiecăruia dintre membrii săi; cert este că marea majoritate au avut un „dosar bun“, „origine sănătoasă“, cum se spunea,

cu alte cuvinte proveneau din categoriile de jos ale societății, din acea jumătate a populației României cufundată în sărăcie și incultură. Sunt sigur în minoritate actualii membri ai elitei care să provină din vechea „clasă de mijloc“ sau din vechea intelectualitate, ca să nu mai vorbim de marea burghezie sau de aristocrație.

Aici e o problemă care nu poate fi ocolită și, din păcate, nici rezolvată. Un individ poate porni oricât de jos și, prin merite proprii, poate ajunge oricât de sus. Dar o întreagă categorie socială nu are cum să devină bătând din palme cu totul altceva decât a fost. Cu atât mai mult cu cât n-a mai avut în față modelul unei elite autentice, iar procesul de „culturalizare“ s-a petrecut în cadrul închis al sistemului comunist, cu insuficiențele și deformările de rigoare. Desigur, între timp au apărut noi generații, dar răsturnarea aceasta socioculturală își pune încă amprenta asupra calității elitelor. Pe scurt, în elita românească este un mare amestec. Oricine îl poate constata, privind în direct, pe posturile de televiziune, cum se prezintă clasa politică a țării. Prea mulți dintre membrii ei n-au nici măcar o minimă șlefuială, cât despre nivelul intelectual…

Amestecată e și elita intelectuală. Inclusiv mediul universitar, până sus, la nivelul profesorilor. E de uimire cum au ajuns unii acolo unde se află; n-au dat prea mult în domeniul lor pentru a-și

merita poziția, iar după ce și-au atins ținta, încă și mai puțin, fiindcă de ce ar mai fi dat? Excelența și impostura fac astăzi casă bună în România. Universitățile particulare, răsărite ca ciupercile după ploaie (din motive, inițial cel puțin, strict mercantile), au coborât și mai jos ștacheta: sunt principalele furnizoare de diplome și de posturi universitare pentru oameni politici și pentru apropiații acestora. Mai în glumă, mai în serios, se poate spune că în România nu ajunge profesor universitar doar cine nici în ruptul capului nu vrea să ajungă.

Recentul scandal al doctoratului lui Victor Ponta („întâmplător" și prim-ministru al României) a ridicat puțin vălul care acoperea „industria" doctoratelor și a masteratelor. Teze de doctorat excelente merg de-a valma cu teze îndoielnice… sau chiar mai rău decât atât. E greu de crezut că unicul plagiat ar fi cel comis de șeful guvernului. De luat în considerație și o categorie specială de plagiate, cele despre care nici autorii lor nu au cunoștință, fiindcă nu și-au scris ei lucrările. Controversa în „cazul Ponta" a fost de un penibil nespus. S-au înfruntat două școli de gândire, una pentru, alta contra, într-o chestiune aparent atât de subtilă, încât a fost nevoie de nenumărate comisii de evaluare, inclusiv cu participare „internațională". S-a putut susține (chiar și de către împricinat) că altele ar fi fost normele

și exigențele academice cu zece ani în urmă; s-ar înțelege că în 2002 plagiatul era recomandat cu căldură. Lucrul cert în cazul respectiv e că o treime din teză s-a dovedit a fi copiată din alte lucrări (cuvânt cu cuvânt, virgulă cu virgulă, fără semnele citării și fără trimiteri la lucrările respective). Să fie, să nu fie un plagiat? Mai așteptăm câteva comisii. Dacă așa stau lucrurile cu unele doctorate, despre masterate orice discuție e de prisos. De regulă, se dau pe bandă rulantă. Anume dedesubturi pot fi bănuite, mai greu să fie probate. Poate sunt naiv, dar nu cred că prima cauză ar fi corupția. În și mai mare măsură, probabil, o lipsă acută de exigență și responsabilitate: stare tot mai răspândită în societatea românească, inclusiv în mediul academic.

Banalitatea fenomenului este ilustrată prin savuroasa mărturisire a unei doamne din opoziție, până nu de mult ministru, și ea, firește, „cadru universitar“, la o – tot, firește – universitate particulară. Recunoștea, în ce o privește, comiterea unui plagiat: nu o teză de doctorat, doar un biet articol. Și preciza: „Îmi voi certa prietenii care mi l-au scris. Iată de ce nici n-am vrut să mă înscriu la doctorat. Ar fi însemnat să-mi facă teza prietenii și profesorii.“

Ceea ce nu merge în societatea românească sau merge tare șchiopătând este selecția valorilor. Primatul raporturilor personale sau de grup

asupra exigențelor instituționale: metehne mai vechi, amplificate în comunism, și lăsate complet în voia lor după 1989. Odată cu ieșirea din carcanul totalitar, s-a manifestat un soi de sălbăticie individualistă: o competiție, fără reguli, pentru ocuparea scaunelor din față. N-au câștigat neapărat cei mai buni și cei mai onești, iar câștigătorii, bine instalați, își promovează la rândul lor apropiații și protejații.

Dacă așa stau lucrurile cu elita, masa populației nu are cum să se prezinte mai bine. Problema României este că a ieșit din societatea tradițională, dar o bună parte a locuitorilor ei n-au intrat încă în modernitate, nu în tot cazul în modernitatea de factură occidentală. Se află într-o nedefinită stare „intermediară". Mai întâi de toate este curios de constatat cum, la capătul ofensivei comuniste de industrializare și urbanizare, populația rurală a țării s-a menținut totuși în jurul nivelului de 45%. În raport cu procentul precomunist de 80%, mutația este evidentă, dar încă incompletă. 45% populație rurală la începutul mileniului al III-lea rămâne o cotă mult prea ridicată. România continuă să aibă gradul cel mai scăzut de urbanizare din întreaga Uniune Europeană (inclusiv în urma Bulgariei). În plus, satul românesc nu are prea mult în comun cu satul occidental; majoritatea satelor nu dispun de apă curentă, unele nici de electricitate. Țăra-

nilor le-a fost retrocedat pământul, dar, lipsiți de toate cele (pământul le fusese luat cu tot inventarul agricol, dar înapoiat fără nimic pe el) și în condițiile unei fragmentări extreme a proprietății, au ajuns să se mulțumească cu o agricultură de subzistență. Tinerii abandonează satele și pleacă în masă la lucru în străinătate. Satul s-a destructurat și a ajuns să semene tot mai mult cu o margine de oraș. Doar colțuri răzlețe mai amintesc de ce a fost cândva civilizația rurală. Dacă satul nu mai e sat, nici populația orașelor nu s-a integrat decât parțial în cultura de tip urban. În spațiul acesta de „tranziție", de anevoioasă, de nesfârșită tranziție, se întinde, triumfătoare, *mahalaua*. Ea riscă să acopere o bună parte a României. Incultura și prostul gust sunt păcatele minore ale acestui mediu social. Mai rău e când se instalează acolo jungla, cu legea ei, adică fără nici o lege. Virtuțiile cele mai prețioase ale unui anume individ de mahala sunt șmecheria și agresivitatea. Iar ultima lui grijă, respectul pentru celălalt și pentru binele comun. Nu lipsește nici fondul muzical: melodia inconfundabilă a *manelelor*, pe cale de a deveni un soi de muzică națională.

Jungla a invadat până și aeroportul Otopeni, în principiu locul cel mai supravegheat și mai controlat din țară. De ani de zile, acționează aici, nestingherită, o mafie a transporturilor: falși

taximetriști care îi „capturează“ și îi jecmănesc pe călătorii naivi sau mai puțin vigilenți. Firește, autoritățile n-au știut absolut nimic. Până mai ieri, când s-a întâmplat să fie violată, tâlhărită și ucisă o studentă japoneză, atrasă în cursă de un asemenea individ. A mai fost nevoie și de o energică intervenție a Ambasadei Japoniei, pentru ca cei în drept să demareze un control, de pe urma căruia e greu de spus ce se va alege (nu însă și la Gara de Nord din București, unde situația este asemănătoare, dar n-a fost încă nimeni omorât). Lucrurile se arată însă a fi și mai grave. S-a dovedit că ucigașul era un criminal în serie, cu nenumărate (mereu se mai adaugă câte un nume) violuri, jafuri și ucideri la activ. Dar nici asta nu e totul. Incredibil e faptul că poliția îl anchetase deja în mai multe rânduri, însă de fiecare dată fusese lăsat „să-și vadă de treabă“. Și, pornind de aici, gândul se înfioară, fiindcă nu e de crezut că toată „neputința“ autorităților s-ar fi concentrat în acest unic caz. Câți spărgători, ucigași și violatori zburdă oare nestingheriți prin România? Și de ce? Nepăsare, incompetență, complicitate? Deja românii ocolesc cât pot autoritățile statului. Nefericitele întâmplări nu sunt de natură să le sporească încrederea în instituții.

Brandul de țară: o frunză verde. Mai sunt românii o națiune?

ROMÂNII, în medie, nu sunt probabil mai puțin instruiți decât occidentalii. Sunt însă, cu siguranță, mai puțin educați. Instrucția înseamnă asimilarea unui sistem de cunoștințe, educația, asumarea unui sistem de reguli: de la regulile elementare de comportare în familie și în societate până la o minimă conștiință cetățenească. Absența comportamentului civic este uluitoare la români. Se vede din cele mai mici gesturi. Românului nu-i pasă de celălalt și, dacă uneori se întâmplă să-i mai pese, de comunitate chiar nu-i pasă deloc (poate exagerez puțin, generalizând). Modul cum se aruncă gunoaiele peste tot, de pe străzile orașelor până pe vârf de munte, ostentativ sau doar cu nesimțire, s-ar putea constitui într-o imagine simbolică.

Își face drum o întrebare insolită, totuși justificată: mai sunt românii o națiune? Nu ajunge să vorbești aceeași limbă și să-i bruftuluiești din când în când pe unguri pentru a fi o națiune în sensul organic al cuvântului. România e o țară fragmentată, atomizată și care nu izbutește să-și identifice profilul. Poate fiindcă nici nu-l are. După o îndelungată chibzuință, a apărut, iată, faimosul „brand de țară". Nu s-a găsit altceva mai bun decât o *frunză verde*. Adică nimic! (Evident, creatorul imaginii a încasat o sumă considerabilă; o merită cu prisosință.)

Un domn mi-a arătat odată, și fierbea de indignare, o carte franțuzească privitoare la țările și popoarele europene. România era reprezentată prin două imagini: un sălaș de țigani și cetatea Sighișoarei. Indignarea domnului privea prima dintre imagini: cum e posibil să se ilustreze România în acest fel? I-am atras atenția că și cetatea Sighișoarei (care nu-l deranjase defel, dimpotrivă) e tot atât de puțin românească precum tabloul cu țiganii. Intrigantă, până la urmă, era nu alegerea anume a țiganilor (din motive, evidente, de exotism), ci faptul că, pentru a înfățișa România, nu s-a găsit nimic specific românesc. Adevărul este că, exceptând satul tradițional, nici nu sunt prea multe elemente de civilizație tipic românești. Cele mai frumoase orașe ale țării, acelea din Transilvania, poartă amprenta altora.

Ateneul Român, simbol al Capitalei, e proiectat de un francez (și nu în vreun stil „românesc“). Dracula – eroul turistic național! – a ieșit de sub pana unui irlandez. România e o țară extrem de eclectică, făcută din bucăți de tot felul. În acest eclectism stă în fond farmecul ei, atâta cât este. București, „micul Paris“, e mai curând, prin dezordinea lui arhitecturală, un anti-Paris. Poate că acesta e „brandul“ autentic al României: faptul că nu are nici unul.

PRINTRE OBSESIILE RECENTE ale românilor, țiganii ocupă un loc special. Mai întâi, oamenii aceștia au început să-și spună *romi*, vechea denumire părându-li-se insultătoare. Ce puteau face românii: să-și schimbe și ei numele? Ortografierea *rromi*, găselniță cam debilă, nu a avut darul să înlăture confuzia, întipărită în mintea multor occidentali, care fac tot mai puțin distincția (pentru ei, prea subtilă) între români și romi. Cu atât mai mult cu cât o mare parte dintre romii care se perindă prin Occident vin din România, sunt, așadar, români, în orice caz cetățeni români. Când țiganii fură sau cerșesc pe străzile Parisului, eticheta „cerșetor“ e lipită pur și simplu pe fruntea românilor. O nație de cerșetori! (Subiect, cum s-a remarcat, de mare amuzament pe un post de televiziune francez.)

Nu trebuie agitate prea mult la români complexele de inferioritate, gata oricând să iasă la

suprafață. Există un fel de „rușine“ de a fi român (deși, dacă ar fi ceva rușinos, este tocmai această „rușine“!). Se ajunge până într-acolo încât, aflați în străinătate, unii compatrioți își ascund originea, prezentându-se ca fiind de alt neam. O doamnă (din elita intelectuală) mi-a mărturisit (sub pecetea tainei, așa că nu-i dau numele!) că, fiind în Italia, s-a dat drept poloneză. Vreunei poloneze i-ar trece prin cap să-și zică româncă?

Prea mulți țigani, după gustul românilor, dar, din păcate – descoperă tot ei de la un timp –, prea puțini germani, poate și prea puțini evrei. Cine e de vină? N-au vrut românii și nu vor în continuare să-și spună „stat național unitar“? Atunci să fie chiar așa! Adevărul este că tare lipsesc României aceste două minorități care, pe lângă tot ce se pricepeau să facă, ar fi creat astăzi punți excelente între România și lumea occidentală.

Incapacitatea românilor de a-și „ordona“ țara stă la originea unui mit care pare să prindă contur. Germanul, „neamțul“, cu organizarea, disciplina și eficiența, atât de caracteristice lui, și atât de puțin caracteristice spiritului românesc. Este notabilă ascensiunea, în ultimii ani, a lui Carol I. Aproape eliminat din istorie de comuniști, rămas încă la o cotă modestă de popularitate în primul deceniu postcomunist, se înalță deodată spre vârful Panteonului românesc. Statuia lui își reia locul în piața Palatului Regal (din

păcate, nu creația originară a lui Meštrović), iar într-un sondaj-concurs la scară națională cu tema „Mari români“, regele ajunge să ocupe locul al doilea, după Ștefan cel Mare. (Potrivit unei informații neverificabile, s-ar fi aflat chiar pe locul prim, dar rezultatele au fost puțin aranjate, pentru a nu se ajunge în situația ca cel mai mare român să fie proclamat un german. Așa să fie, nici Ștefan cel Mare nu știa că e român!) După Carol I, aceeași tentație mitologică a adus în prim-plan un personaj în viață: primarul Sibiului, Klaus Johannis, pe care, tot din motive „nemțești“ (e unul dintre puținii nemți rămași în România), o coaliție de partide a încercat (fără succes) să îl propulseze în poziția de prim-ministru. Pentru a drege țara.

Apatia la români

LUCRUL CEL MAI ANEVOIOS este să pornești în România o acțiune colectivă. Românului, chiar când nu-i place ce se întâmplă, țării și lui însuși, înghite gălușca și caută, pe cât poate, soluții individuale de ieșire din impas. S-a putut constata recent, atunci când, dintr-o singură tăietură, li s-au redus salariile cu nu mai puțin de 25% (intenția anunțată fiind și de reducere a pensiilor). Nu e în discuție măsura în sine: dacă se putea sau nu și altfel. Problema e reacția oamenilor, adică lipsa (aproape) de reacție. Cele mai drastice reduceri în alte țări nu depășiseră 5%; suficiente pentru a scoate, ca în Spania sau în Grecia, sute de mii de oameni în stradă. În Franța, ar fi o glumă doar să ne închipuim că i-ar putea

trece cuiva prin minte să micșoreze salariile, să zicem, cu un procent. Proiectul de ridicare a vârstei de pensionare (oricum, în Franța, printre cele mai scăzute) cu doi ani a provocat proteste de amploare. Românii au scrâșnit din dinți, dar au stat liniștiți. Prim-ministrul în funcție a dat o explicație interesantă fenomenului: oamenii n-au protestat fiindcă ar fi înțeles necesitatea deciziei: dureroasă, dar inevitabilă, doar așa fiind posibilă ieșirea din criză. Să fie românii mai înțelepți decât toți ceilalți europeni? E la mintea cocoșului că nu sunt mai înțelepți, și nici mai iubitori de reduceri salariale. Sunt doar mai apatici. Dovadă că, de atunci, foarte mulți îi poartă sâmbetele lui Traian Băsescu, care a avut proasta inspirație să anunțe el însuși – cu un aer aparent de satisfacție! – draconicele măsuri. Să manifestezi e însă obositor și în plus inutil, fiindcă poți oricum să urmărești manifestația la televizor. O adunare de două, trei sute de oameni a ajuns să fie considerată în România un protest de anvergură.

Ne-am întâlnit în mai multe rânduri cu Polonia pe parcursul acestei rapide excursii istorice. Fără premeditare: așa s-au potrivit lucrurile. Și de fiecare dată s-a conturat o antiteză. Marea Polonie istorică, micile țări românești. Bisericile dărâmate la noi și Biserica rezistentă la ei. Tranziția lor rapidă, interminabila tranziție

românească. Urmează acum o altă povestioară, legată de aderarea la Uniunea Europeană. „Aș vrea s-o văd și pe asta – mi-a spus pe atunci un diplomat polonez – cum ar fi să se facă Uniunea Europeană fără Polonia!“ Cert este că polonezii au negociat cu cerbicie fiecare punct al aderării, lăsând aproape impresia că nu atât ei vor să intre, cât ceilalți nu mai pot fără ei. Iar în ultimul moment, ca să se facă și mai bine înțeleși, au dat peste cap întreaga ceremonie care urma să aibă loc la Copenhaga, în ultima seară, cu participarea reginei Danemarcei. Pe drept cuvânt, mai aveau ceva de negociat, așa că au negociat până în zori. Este, se vede de la o poștă, un complex de superioritate. Justificat sau nu, și desigur nu întotdeauna la locul lui, pare de preferat însă complexului de inferioritate atât de caracteristic românilor (combinat în plus, ca să fie și mai strident, cu accese periodice de mândrie națională). Aflați într-un proces similar de aderare, românii nici n-au crâcnit, au acceptat tot ce li s-a cerut. Apoi, se înțelege, au făcut lucrurile tot după capul lor. Fiindcă, ce e drept e drept, niciodată românul nu se supune pur și simplu, ci se supune, iar după aceea se face că nu a priceput prea bine.

Odată acceptată în Uniunea Europeană, România s-a dovedit a fi un membru destul de șters, fără personalitate și inițiative. De regulă, acceptă

ce decid alții. N-a știut nici măcar să profite de noul său statut. Din fondurile europene nerambursabile care i-au fost alocate, n-a reușit, în momentul când se apropie termenul-limită, anul 2014, să atragă mai mult de 10%, procentul de departe cel mai mic dintre toate țările Uniunii. Rata Poloniei (iarăși Polonia!): 100%.

Singura țară europeană cu care se mai poate asemui România este Bulgaria. O țară încă mai săracă, ajunsă la un moment dat în pragul falimentului, dar care a dovedit un dram de responsabilitate în plus față de România. Bulgarii au mers până la a accepta un fel de protectorat economic german și au aplicat programul de reforme cu mai multă seriozitate și mai multă înțelegere a interesului național (cel puțin, comparați la rândul lor cu România, dacă nu cu alte țări mai performante). Organizarea turismului, în orice caz, mai bine spus organizarea bulgărească și dezorganizarea românească, prezintă un contrast penibil pentru România. În România, și în acest sector, care ar putea să fie printre cele mai profitabile ale țării, au domnit neorânduiala și inevitabilele interese personale puse înaintea interesului public.

Comedia politicii

VIAȚA POLITICĂ DIN ROMÂNIA lasă o senzație de „neautenticitate". Formele fără fond (sau cu alt fond decât cel aparent!) au ieșit revigorate din comunism. Teatrul politic ascunde în bună măsură o competiție mai puțin vizibilă, dar, aceasta, cât se poate de autentică: goana după resurse. Banul, cu un singur cuvânt, atât de real și atât de simbolic. Nu e o invenție comunistă sau postcomunistă, însă nu e mai puțin adevărat că trecerea prin comunism a stimulat considerabil fenomenul. Lungul „regim" impus dorinței firești a oamenilor de „a avea" a generat o poftă aprigă de câștig; averea națională (aparținând aproape în întregime statului, adică „întregului popor", adică nimănui) s-a dovedit tocmai bună să fie

delapidată; iar scrupule de corectitudine n-au mai rămas prea multe în urma comunismului. Sub acest aspect, clasa politică se prezintă ca o oglindă fidelă a societății românești. Cu excepțiile onorabile, câte or fi, cei care s-au ocupat de treburile statului au înțeles să nu-și uite propriile interese. Omul politic român e și om de afaceri, iar dacă nu el în chip vizibil, vreo persoană apropiată care-i servește drept paravan. Alături de ei, o bună parte din „capitaliștii" României s-au înfruptat tot din averea statului.

În aceste condiții, ideologiile, cu alte cuvinte, concret și aplicat, proiectele pentru țară au contat ceva mai puțin. Nimic nu pare mai firesc în România decât migrarea de la un partid la altul, chiar când partidele respective sunt așezate, măcar în principiu, în zone cu totul diferite ale spectrului politic. Culoarea afișată se arată a fi mai mult o spoială. Tonul l-a dat Frontul Salvării Naționale, marele partid fondator, cu urmașele sale directe Partidul Social Democrat și Partidul Democrat. Social-democrații, comuniști sadea la origine, au îmbogățit țara cu prima generație de îmbogățiți ai politicii; inventând sloganul, preluat bineînțeles și de alții, „a fi sărac nu e o virtute", deși bogăția cu greu ar putea fi considerată drept prima dintre virtuțiile unui partid dedicat bunăstării oamenilor de rând. Partidul Democrat (apoi Democrat-Liberal) are aceeași

extracție; ani de zile a făcut parte din Internaționala Socialistă. Când, prin dispariția subită a național-țărăniștilor, s-a eliberat culoarul de dreapta, „creștin-democrat“ sau „popular“, calculul „democraților“ n-a fost lipsit de temei: la stânga, spațiu de manevră limitat, din pricina social-democraților; la dreapta, însă, spațiu din belșug. Și așa, peste noapte, Partidul Democrat a devenit din „socialist“, „popular“, și din partid de stânga, partid de dreapta. Mai e nevoie să spunem că la fel de repede s-au schimbat și convingerile?

Îndată după decembrie 1989 au reapărut cele două partide istorice: liberalii și național-țărăniștii. De fapt și al treilea, cam neînsemnat, dar tot istoric, Partidul Social-Democrat. Singurul rol al celui din urmă s-a dovedit a fi credibilizarea unor partide mai importante, dar care, considerate nu întru totul respectabile, așteptau la poarta Internaționalei Socialiste. Mai întâi, s-a alăturat Partidului Democrat, pe care l-a luat cu el în „Internațională“, apoi, misiunea aceasta fiind îndeplinită, s-a rupt de democrați și a fuzionat de-a binelea, de fapt s-a lăsat înghițit de partidul lui Ion Iliescu (ca să nu ne încurcăm prea tare în titulaturi schimbătoare), căruia i-a adus în dar două bunuri prețioase (singurele pe care le avea): numele istoric al partidului și calitatea de membru al Internaționalei

Socialiste. Partidele Național Țărănesc și Național Liberal au reînviat, și ele cam artificial, în jurul unor mici nuclee de vechi membri ai acestor formațiuni (din urmă cu aproape o jumătate de secol), care supraviețuiseră deceniilor de comunism (mai toți trecuți și prin închisori, cu „recorduri penitenciare“ îndeosebi la național-țărăniști). Li s-au alăturat, inevitabil, oameni „noi“ de tot felul: de la cei cu tradiții de familie sau convingeri personale țărăniste sau liberale, până la oportuniști sadea. Fenomenul bizar rămâne cel al Partidului Național Țărănesc Creștin și Democrat, denumirea nefiresc de lungă sugerând de la bun început o oarecare aproximație ideologică. Prea ferm structurat nu fusese Partidul Național Țărănesc nici înainte de comunism. În anii ’90, prin forța de convingere a lui Corneliu Coposu, a reușit să redevină pentru scurt timp un partid mare, însă inform, umflat artificial, și menit să se dezumfle și mai repede. Ce a mai rămas din el, adică mai nimic, e prezidat astăzi de un politician pentru care partidul pe care îl conduce nu este decât al patrulea prin care a trecut, ceea ce îl justifică, firește, să se identifice întru totul cu istoria și doctrina lui. Iar Partidul Național Liberal, care părea să aibă o doctrină mai bine conturată, până la urmă nu a ezitat, din stricte motive de eficiență electorală, să intre în combinație cu așa-zisul Partid Conservator, echivocă

închegare din jurul unui post de televiziune, mișcarea următoare fiind încheierea unei alianțe cu Partidul Social Democrat, ani de zile principalul său adversar.

„Neautentic“ se dovedește până la urmă și actul solemn al condamnării comunismului. La inițiativa președintelui Traian Băsescu, o comisie de specialiști a lucrat cu râvnă pentru a scoate la iveală (nici nu era atât de greu) ilegalitățile și abuzurile defunctului sistem. Raportul final a fost validat într-o ședință solemnă a Parlamentului, regimul comunist fiind declarat *ilegitim* și *criminal*. Nici nu se putea despărțire mai netă și condamnare mai lipsită de echivoc. Nu-mi dau seama ce urmări legale s-ar cuveni să aibă catalogarea – prin cei mai înalți reprezentanți ai țării – a unui regim drept „ilegitim“. Logic ar fi ca toate actele lui să fie lovite de nulitate, începând cu proclamarea Republicii. Evident, nimeni n-a gândit atât de departe. Dar unii au avut poate speranța că nu sunt doar vorbe. În fapt n-a mai urmat nimic. Securiștii ieșiți între timp din activitate au continuat să-și încaseze pensiile zise „nesimțite“, deși serviseră, și adesea în treburile cele mai murdare, un regim „ilegitim și criminal“, iar proprietarii, cei mai mulți dintre ei, continuă să aștepte, fără mari speranțe, restituirea proprietăților confiscate de același regim „ilegitim și criminal“. România este țara care a

condamnat comunismul, deși cu întârziere, în cuvintele cele mai drastice. Aceeași țară are în frunte o clasă politică și economică de extracție predominant comunistă.

Și, atunci, legea lustrației? A fost propusă (faimosul punct 8 al Proclamației de la Timișoara) în primele luni după căderea comunismului. Rostul ei era să fie aplicată de la început, pentru a fi înlăturați din posturile-cheie comuniștii care se aflaseră la un anume nivel de responsabilitate, deschizându-se astfel calea alcătuirii unei noi clase politice. Nu asta era însă intenția noii puteri, dimpotrivă. Lustrația avea să revină în discuție binișor mai târziu, la un deceniu și jumătate după schimbarea de regim, când mare folos nu s-ar mai fi putut trage de pe urma ei: e o treabă pe care, dacă n-o faci de la început sau oricum nu prea târziu, mai bine o lași baltă. Dar și așa, de vreo cinci ani, proiectul de lege e plimbat, într-un nesfârșit du-te vino, între Parlament și Curtea Constituțională. Ca să devină cât mai constituțional cu putință, au fost exceptate tot felul de categorii: nu mai intră în discuție diplomații, nu mai intră în discuție foștii activiști ai Uniunii Tineretului Comunist (măsuri luate în mod evident pentru a proteja categorii și persoane, inclusiv foști, dar cândva în funcție, prim-miniștri). Peste toate, măsura nu s-ar aplica „aleșilor poporului“ (parlamentari,

primari), ci doar persoanelor numite în diferite funcții. Cu alte cuvinte, un fost activist comunist poate deveni președinte al României, dar nu poate fi numit în funcția de consilier al președintelui României. Toate acestea n-au însă nici cea mai mică importanță, dat fiind că legea nu pare sortită să intre cândva în vigoare.

„Ca românul imparțial“.
Dar cine joacă corect în România?

PENTRU CINE NU CUNOAȘTE ROMÂNIA sau o știe mai de departe (cazul liderilor europeni), criza politică (și, într-un sens mai larg, criza de societate) din vara anului 2012 a putut să pară de neînțeles. În ciuda faptului că, de la Ceaușescu, Revoluție și mineriade, „excepția“ românească nu mai este chiar un secret.

Cum totul e echivoc în societatea românească, Constituția României nu putea fi altfel. Lasă prea mult loc interpretărilor, susceptibilă să încline balanța puterii spre Parlament sau, dimpotrivă, să recunoască un rol deloc neglijabil președintelui. Sistemul, să-i zicem semiprezidențial, ar fi mai curând parlamentar decât prezidențial, însă legitimitatea cea mai clară,

„indivizibilă“, îi aparține președintelui, ales direct, prin vot universal. Pentru români, printr-o veche tradiție, puterea e cât se poate de personalizată. De la cel aflat în frunte se așteaptă totul, tot el urmând să plătească, la nevoie, oalele sparte.

Pe fondul acestei înclinări paternaliste, deprinderile de „comandă“ ale unui președinte cu formație de căpitan de navă s-au putut manifesta în voia lor. Pas cu pas, Traian Băsescu – „președinte jucător“, cum s-a definit el însuși –, a țesut cu migală o pânză a puterii, asigurându-și autoritatea nemijlocită asupra principalelor instituții ale statului. Guvernul a ajuns să fie o anexă a președinției, anexându-și la rândul lui Parlamentul, unde a obținut necesara majoritate parlamentară prin „ruperea“ unui număr potrivit de deputați și senatori din partidele de opoziție (ceea ce în România nu e greu defel, „migrarea“ fiind sport parlamentar prin excelență). Plictisit să discute la nesfârșit proiecte de lege, guvernul s-a decis să le treacă, pe bandă rulantă (au fost mai mult de o duzină, practic toate legile importante) prin asumarea răspunderii, ceea ce a anulat orice dezbatere și orice soluție de compromis, Parlamentul devenind un fel de birou de înregistrare. La nevoie, când s-a întâmplat să nu iasă cum trebuie, votul s-a repetat, pentru a da un rezultat „corect“ (cazul alegerii unui membru-cheie la Curtea Constituțională) sau s-a

socotit, în ciuda evidențelor (scena fiind înregistrată), un număr dublu de voturi favorabile față de cele efectiv exprimate. E prea devreme pentru a spune dacă „scuza“ acestor derapaje a fost – cum susțin unii – o autentică reformă a statului și îndeosebi a justiției (prin analogie, atât cât ar putea fi, cu domnia autoritară a lui Cuza, necesară la vremea ei pentru înfăptuirea marilor reforme care au pus fundamentul României moderne).

A încălcat Traian Băsescu Constituția? Dacă nu în literă, a încălcat-o în spirit, înclinând-o prea tare spre ceea ce ar fi un regim prezidențial. Oricum, a jucat la limită, trecând uneori și dincolo de limită, chiar potrivit interpretărilor Curții Constituționale, altminteri favorabile președintelui, care a știut și aici să-și asigure o majoritate. Talentul lui Traian Băsescu a fost până la urmă acela de a reuși să țină toate firele în mână, fără să deranjeze arhitectura formală a edificiului democratic. Desigur, nu a fost un joc corect. Dar cine joacă corect în România?

Comisia Europeană și diverși alți factori politici europeni nu s-au supărat însă pe președinte, ci pe cei care au încercat să-l dea jos. Și ei au jucat tot la marginea Constituției și a legilor, fiindcă, încă o dată, așa se joacă în România. Au suspendat legi și prevederi constituționale prin ordonanțe de urgență, și așa mai departe. În

câteva zile, i-au destituit pe avocatul poporului și pe cei doi președinți ai Camerelor și l-au suspendat din funcție pe însuși președintele Băsescu. Să remarcăm din nou o treabă iarăși foarte românească. Același Parlament, exact în aceeași componență, a susținut, fără să crâcnească măsurile socotite abuzive ale guvernelor „lui Băsescu", pentru ca apoi, la fel de disciplinat, să-l suspende pe Președinte. Când e nevoie, un grup suficient de mare de parlamentari trece dintr-o parte în alta. „Ca românul imparțial", nimeni n-a spus-o mai bine decât Caragiale. „Imparțialii" sunt acum grupați în Uniunea Națională pentru Progresul României (s-ar zice, mai presus de toate, pentru progresul moral); echidistanți, i-au trădat mai întâi pe social-democrații din care se desprinseseră, apoi pe democrații-liberali ai lui Băsescu. S-a vorbit de „puci" sau de o „lovitură de stat". A fost „lovitură de stat" tot atât cât a fost și regimul Băsescu „dictatură"… adică nici deloc, dar nici prea mult!

Comisia Europeană, care trecuse cu vederea derapajele lui Băsescu, s-a dovedit intolerantă în fața noilor derapaje. Deosebirea de atitudine se explică în principal prin factorul *timp*. Traian Băsescu și-a construit edificiul politic treptat și prudent, de-a lungul anilor, în timp ce autorii „loviturii" au comis totul bătător la ochi, în doar câteva zile.

Convocat la Bruxelles, prim-ministrul Victor Ponta a primit, spre executare, o listă cu „11 porunci“, pe care s-a angajat să le îndeplinească întocmai și la timp. Vreau, nu vreau, iar mă gândesc la Polonia; cam cum ar fi să i se transmită asemenea dispoziții ultimative șefului guvernului polonez? Care ar fi oare reacția lui? Românii au însă o veche obișnuință: să primească porunci și apoi, pe cât pot, să le ignore. Limita a fost depășită, și depășită cu mult, atunci când Victor Ponta s-a lăsat convocat până și de ministrul de externe britanic, aflat la aeroportul Otopeni, între două zboruri. Apoi, premierul și încă mai vârtos președintele interimar Crin Antonescu au înțeles să-și ia revanșa, făcând tot felul de glume pe seama liderilor europeni, a cancelarului Angela Merkel cu deosebire, îndemnată să și-l ia pe Băsescu la ea, dacă îl apreciază atât de tare. Concomitent sau alternativ, românii se arată tare supuși, dar și teribil de sensibili la capitolul „demnitate“. N-ar strica o linie de mijloc, cu mai puține plecăciuni și un dram de decență în exprimări. Firește, Partidul Democrat-Liberal a aplaudat intervenția Europei, după ce, cu câteva luni înainte, îi admonestase pe cei aflați atunci în opoziție tocmai fiindcă ar fi solicitat un arbitraj din afară.

Asprimea confruntării contrastează puternic cu slaba încărcătură ideologică și cu lipsa unor

adevărate proiecte alternative pentru România. A fost mai mult o încleștare între oameni și grupuri decât între principii. Și unii, și alții au vrut să termine cu adversarul. Democrat-liberalii lui Traian Băsescu urmăreau de ceva vreme să-i „înghită“ pe liberali, iar liberalii, în replică, împreună cu social-democrații (uniți în Uniunea Social-Liberală), visează la o alcătuire politică unde ar rămâne în scenă doar aceste două partide, unuia revenindu-i jumătatea de dreapta a României, celuilalt jumătatea de stânga. În rest, ciocnirea a relevat, concentrându-le, tarele înrădăcinate ale politicii românești și ale spiritului public: personalizarea excesivă a puterii și prea lesnicioasa derivă autoritară, eludarea regulilor sau alunecarea pe lângă ele, spălarea rufelor în văzul tuturor, în fața unei străinătăți care, după împrejurări, este percepută fie ca susținător, fie ca adversar.

La câteva zile după reîntoarcerea sa la Palatul Cotroceni, în urma succesului relativ al referendumului de destituire, dar al eșecului lui legal (iarăși un echivoc românesc), președintele României a primit vizita președintei Lituaniei. Aceasta l-a lăsat fără replică, transmițându-i următorul mesaj, scurt și esențial: „Maturizați-vă și fiți responsabili.“ Cu totul inedit în raporturile oficiale la un asemenea nivel. Dar nimeni nu se mai încurcă în formule protocolare, atunci când

se adresează reprezentanților României. Ceea ce arată cât de jos a ajuns țara sau cel puțin percepția asupra ei. Maniera în care românii se joacă cu regulile, prefăcându-se că le respectă, pentru a le ocoli mai bine, este de natură să-i exaspereze pe occidentali, care și-au clădit civilizația tocmai pe fundamentul asumării și respectării unui sistem de norme și de reguli.

Înglodarea clasei politice în dispute meschine a făcut să crească în ultima vreme cota monarhiei. Iarăși, cam târziu: românii par a se specializa în „ocazii pierdute“. Probabil – încercând să judecăm cât se poate de rece – că monarhia ereditară și constituțională ar fi regimul cel mai potrivit pentru societatea românească, așa cum a fost și cum este. Ar oferi românilor, precum vor ei, un personaj simbolic la vârf, și României, un atât de necesar arbitru al disputelor politice; în dezordinea cronică a societății românești nici un președinte ales, inevitabil partizan, n-are cum să fie un arbitru acceptat de toate părțile; iar soluția unui regim pur parlamentar ar accentua probabil starea de dezordine. Se face însă că românii, după ce fuseseră educați (cu succes) să fie monarhiști, au fost reeducați (tot cu succes) să devină republicani. Li s-a băgat în cap că monarhia e o formă perimată (bună pentru țări mai înapoiate ca Marea Britanie sau Belgia)… O Românie, după 1990, cu regele Mihai și nu cu

Ion Iliescu, ar fi avut șansa unui alt curs. Bineînțeles că asta e o discuție de dragul discuției: nici vorbă nu putea să fie de așa ceva, măcar pentru faptul că românii nu sunt spanioli. După cum și pentru viitor rămâne tot o discuție de dragul discuției, regele Mihai fiind ultimul membru al familiei regale românești care are o legitimitate de necontestat. După el, nu pare a mai exista vreo soluție monarhică credibilă, cu suficientă încărcătură simbolică.

Epilog: În voia istoriei

PREZENTUL ESTE OPERA TRECUTULUI. România s-a făcut într-un anume fel: de aceea este așa cum este. Parcurgându-i rapid istoria, am putut identifica o lungă serie de trăsături specifice, mai mult sau mai puțin îndepărtate de condiția europeană „medie“, și prinse ele însele în combinații contradictorii. Înlănțuindu-se, toate aceste particularități, prea multe particularități, conduc la România de astăzi. O țară care se încăpățânează să fie *altfel*. Ceea ce înseamnă uneori și reușite, nu doar neîmpliniri și dereglări. Necazul este că ceea ce nu merge într-o societate ajunge să strice și ceea ce merge. Nu e un merit să mergi corect, e o deficiență să mergi strâmb. Ce poate fi mai îngrijorător decât faptul că atât

de mulți tineri, tot mai mulți, și printre cei mai promițători, își văd realizarea doar în afara României? Avem nevoie mai presus de toate de o privire critică și cât mai puțin îngăduitoare: să ajungem să separăm odată mediocritatea și impostura de valoare. *În lături!*, exclama Titu Maiorescu, la 1886. E un demers care ar trebui actualizat. Va reuși România să o facă?

ÎN CE MĂ PRIVEȘTE, n-am nici o soluție și nu știu dacă există vreuna, în afară de așezarea lucrurilor în timp. Multe depind de mersul omenirii în ansamblu. N-avem nici cea mai mică idee încotro merge Europa, încotro merge lumea. Competența istoricului – și aceasta, relativă – se oprește la ziua de azi. Ziua de mâine nu-i aparține.

Notă bibliografică

UN ESEU, cum este acesta, exprimând în cea mai mare parte o viziune personală, nu pretinde neapărat trimiteri bibliografice, decât atunci când se preiau nemijlocit informații sau idei de la un autor anume. Am preluat, în primul rând, din propriile mele cărți: *Istorie și mit în conștiința românească*, *România, țară de frontieră a Europei*, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*… Uneori, cu nuanțe de interpretare, pe care cititorul, eventual, le va observa. În rest, cartea pe care am „exploatat-o" mai mult, pentru datele și interpretările de ordin economic, este lucrarea lui Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010. Sinteza Elenei Siupiur, *Emigrația: condiție umană și politică în sud-estul european*, Editura Academiei Române, București, 2009, oferă o utilă perspectivă asupra unui fapt pe care am încercat să-l scot în evidență: contribuția „străinilor" la crearea României moderne. Cu privire la același subiect

sunt sugestii interesante și în lucrarea lui Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele române*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1997. Istoria unei comunități străine așezate în mediul românesc, la Hilda Hencz, *Bucureștiul maghiar*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011. În ce privește „prima" tranziție românească spre civilizația occidentală, e inconturnabilă cartea lui Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Humanitas, București, 2006 (prima ediție, 1986). Interpretările pe care le-am propus comunismului românesc integrează și unele puncte de vedere exprimate de Daniel Barbu, în articolul său „Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc", în *Miturile comunismului românesc*, sub direcția lui Lucian Boia, Nemira, București, 1998, pp. 175–197. Cu privire la stările actuale din societatea românească, de menționat contribuțiile sociologice cuprinse în volumul coordonat de Cătălin Augustin Stoica și Vintilă Mihăilescu, *Iarna vrajbei noastre. Protestele din România, ianuarie–februarie 2012*, Paideia, București, 2012.

(septembrie–octombrie 2012)

Cuprins